

HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:

Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35

Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst,

Asserendries 118, 9300 Aalst

Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646

BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublonne, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijk (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:

Luc Robijns, voorzitter

Marcel Cock, ondervoorzitter

Lieve De Mecheleer (verslaggever), Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie en website), Wilfried Vernaeve (bibliografie).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst

tel. 053 21 63 30

e-mail: vdmieke@skynet.be

Redactiesecretariaat en toezending kopij:

Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare

tel. 054 33 73 27

e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be

Website: <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade

Kaftontwerp: Bart Maris

Druk: De Riemacker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

HET LAND VAN AALST

Jaargang LXIV - 2012

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:

Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35

Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst,

Asserendries 118, 9300 Aalst

Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646

BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangasen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:

Luc Robijns, voorzitter

Marcel Cock, ondervoorzitter

Lieve De Mecheleer (verslaggever), Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie en website), Wilfried Vernaeve (bibliografie).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst

tel. 053 21 63 30

e-mail: vdmieke@skynet.be

Redactiesecretariaat en toezending kopij:

Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare

tel. 054 33 73 27

e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be

Website: <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade

Kaftontwerp: Bart Maris

Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

BIJ DE NIEUWE JAARGANG

Alvorens vooruit te blikken op de jaargang 2012 is het goed nog even terug te komen op onze activiteiten in 2011. Daarin stond de tentoonstelling *Jan Baptist Simoens en tijdgenoten in het Land van Aalst* centraal. In het kader van de tentoonstelling vonden een aantal randactiviteiten plaats: de opening, de voorstelling van de Kleine Cultuurgids met de lezing van Dirk Van de Vijver, het bezoek aan de abdij van Grimminge, de stadswandeling te Aalst, de lezing van Ignace De Temmerman en de zeven geleide rondleidingen door Dirk Van de Perre op de zondagnamiddagen. Met deze speciale activiteiten bereikten we een 450 à 500 personen. Hoeveel er de tentoonstelling bezocht hebben, is moeilijk in te schatten, wegens het open karakter van het museum, maar een duizendtal bezoekers lijkt realistisch. De appreciatie voor de tentoonstelling, voor de twee begeleidende publicaties en voor de randactiviteiten was zeer groot. We mikten niet alleen op het Aalsterse publiek, maar ook op een regionaal publiek. Daarin zijn we geslaagd. Er kwamen bezoekers uit Gent, Brussel, Antwerpen en de regio Geraardsbergen, Ninove en Zottegem. Het onderzoek naar het oeuvre van Simoens en naar zijn plaats in de architectuurgeschiedenis heeft dank zij onze tentoonstelling een nieuwe impuls gekregen. De vondst van een plannenbundel van zijn hand te Washington door Dirk Van de Vijver opent nieuwe perspectieven. Twee Simoensplannen zijn gerestaureerd, het portret van Vilain XIII is teruggevonden, van een aantal niet geïdentificeerde plannen konden we de maker identificeren. De tentoonstelling was zeker één van de hoogtepunten uit de lange geschiedenis van onze vereniging.

Voor dit jaar plannen we wel nog een bezoek aan de site van de kartuizerpriorij van Sint-Martens-Lierde met een lezing over het leven en werk van Simoens en een lezing te Ninove over de bouwgeschiedenis van de classicistische abdijgebouwen. Daarover zullen we via onze elektronische nieuwsbrief, een insteekfolder in de volgende nummers en de lokale pers nog de nodige informatie verschaffen.

In dit nummer verschijnt de 'catalogus' van de tentoonstelling met de bijhorende bindteksten. We achten die publicatie, hoewel de tentoonstelling voorbij is, nuttig als overzicht van de tentoongestelde stukken met hun juiste referentie. Een volwaardige wetenschappelijke catalogus is het niet geworden. Daarvoor ontbreken de afmeting van de stukken en de verwijzing naar de literatuur. Verder zullen we in nummer vier van deze jaargang een uitvoerige studie over het classicisme te

Aalst publiceren. De voorstudie ervan is al verwerkt in de tekst van de Kleine Cultuurgids. Voor de rest zorgen we voor een rijke variatie aan teksten. In het Louis Paul Boonjaar openen we in dit nummer met een korte beschouwing over Boon als geschiedschrijver. In dit nummer wordt eveneens nagegaan waar het woord ‘Ninovieter’ vandaan komt. Verder zijn er nog twee kleine bijdragen over Erembodegem en Brakel. In nummer 2 volgt een studie over het werk van de neogotische Geraardsbergse schilder Bert de l’Arbre door Geert Van Bockstaele. In datzelfde nummer voorzien we een studie van Georges Vande Winkel over de Leclerckaart van het Land van Aalst uit 1784 en de aanverwante Horenbaultkaarten. Een studie over de middeleeuwse heren van Pollare van Rudy van Elslande is gereserveerd voor nummer drie, samen met de bibliografie.

Wij kijken met vertrouwen naar de toekomst en blijven ons inspannen om onze lezers een kwalitatief en gevarieerd aanbod te brengen.

Het bestuur

Stadswandeling te Aalst op 10 december 2011.

**CATALOGUS VAN DE TENTOONSTELLING
ARCHITECTUUR VAN DE VERLICHTING
JAN BAPTIST SIMOENS EN TIJDGENOTEN
IN HET LAND VAN AALST
(Stedelijk Museum Aalst 23 oktober-22 december 2011)**

*Luc GEEROMS
Dirk VAN DE PERRE*

**DEEL I. DE TIJD VAN SIMOENS (TWEEDE HELFT
ACHTTIENDE EEUW)
TIJDPERK VAN DE VERLICHTING**

Het leven van **Jan Baptist Simoens** (1715-1779) speelt zich volledig af in de periode van de **Oostenrijkse Nederlanden** (1715-1794). Vooral de lange regeerperiode van keizerin **Maria Theresia** (1740-1780) en van haar zwager, landvoogd **Karel Van Lotharingen** (1744-1780) is er een van stabiliteit en groeiende welvaart. Na 1780 volgt met keizer **Jozef II** (1780-1790) een periode van spanning en instabiliteit. Kort na elkaar volgen de **Brabantse omwenteling** (1789-1790), de Oostenrijkse restauraties in 1790 en 1793 en de Franse invasies in 1792 en 1794. In 1796 worden de Zuidelijke Nederlanden bij de **Franse Republiek** gevoegd en eindigt het ‘ancien régime’.

De Oostenrijkers maken van de Nederlanden een moderne natie, centraal bestuurd vanuit Brussel ten behoeve van het algemeen belang van de bevolking. Niet de traditie maar de rede dient de politiek te bepalen. Ook de Kerk moet zich aan de nieuwe visie aanpassen. Maatschappelijk onnuttige kerkelijke instellingen worden in 1783 door Jozef II afgeschaft.

Deze periode wordt gekenmerkt door een streven naar meer welvaart door de groei van de economie. Hiertoe worden nieuwe **land- en waterwegen** aangelegd, lokale tolheffingen afgeschaft, stadsmuren en stadspoorten gesloopt. Met de bouw van scholen en gevangenissen trekt de staat het sociale welzijn naar zich toe. Een klasse van grootondernemers is in opkomst ten nadele van de ambachten.

De Europese cultuur is op Frankrijk en Parijs gericht, ook in de Zuidelijke Nederlanden. Het **Frans** wordt de bestuurstaal van

het Oostenrijkse gouvernement en dringt ook door in de hogere bestuurskringen te Gent en te Aalst.

Het filosofische verlichtingsdenken formuleert de universele beginselen, gebaseerd op de rede en niet op traditie of geloof, die aan de menselijke waardigheid en de maatschappelijke ordening gestalte dienen te geven.

Nieuwe vormen van gemeenschaps- en ontspanningsleven doen hun intrede, zoals de **opera** (nieuwe opera te Gent in 1736 en nieuwe muziekzaal te Aalst in 1793) en de **loges** (eerste loge te Gent in 1762, te Aalst in 1764).

1. De opkomst van het classicisme en van de tekenacademie te Gent

De **architectuur** in de Zuidelijke Nederlanden wordt onder het bewind van Karel van Lotharingen georiënteerd naar het **(neo)classicisme**. Onder zijn impuls komt de Brusselse gouvernementele wijk rond het Koningsplein, de Wetstraat en Warandepark tot stand. Het classicisme is een reactie op het rococo en wil een terugkeer naar de regels van de klassieke Romeinse en vooral Griekse architectuur. Het wordt uitgedragen door een aantal Franse modelboeken, zoals die van **De Neufforge** en **Blondel**. In de Nederlanden is de hofarchitect **Laurent-Benoît Dewez** (1731-1812), actief van 1759 tot 1780, de belangrijkste tegenwoordiger van deze strekking.

Het kunstambacht wordt niet alleen doorgegeven via de traditionele instelling van de gilden, maar ook via de **kunstacademies**. Deze Academies voor schilderkunst, beeldhouwkunst en bouwkunst worden georganiseerd naar Parijs model.

Te Gent wordt dergelijke academie opgericht in 1748 eerst als privéschool, nadien in 1751 als stedelijke instelling. In 1770 krijgt de Gentse Academie haar definitieve structuur. **Simoens** en zijn neef **Frans Drieghe** spelen er als 'directeur-artiest' een belangrijke rol. De Ninoofse abten **Ferdinand Van der Eecken** en **Johannes Pameleire** behoorden van 1770 tot 1796 tot de top drie van het mecenaat van de Gentse Academie. **Pieter Emmanuel Jozef d'Hane**, bouwheer van het kasteel van Leeuwergem en van de achterbouw van het hotel d'Hane-Steenhuize te Gent, is president van de Academie van 1776 tot 1782. Te Aalst ziet de Academie pas in 1805 het licht.

1. J.F. de Neufforge, *Recueil élémentaire d'architecture*, Parijs, 1757 (deel 1).
(Leuven, Universiteitsbibliotheek, Tabularium)
2. Jacques de Barozio de Vignole, *Reigle des Cinq Ordres d'Architecture*, Amsterdam en Parijs (bij Justus Danckers), s.d. (tweede helft 17de eeuw).
(Privébezit, Van de Perre-Drabs)
3. Gevelontwerp voor een nieuwe abdij te Affligem (niet uitgevoerd).
Laurent-Benoît Dewez, pentekening, 1761.
(Abdij Affligem, Archief, 10 A4)
4. Ontwerp prelaatshuis Boudelo-abdij (Steendam te Gent).
Hendrik Pulinx jr., pentekening en aquarel, 1777.
(Gent, Stadsarchief, Atlas Goetghebuer, L 129/19)
5. Ontwerp van voorgevel nieuw kasselrijhuis te Oudenaarde (niet uitgevoerd).
Frans Drieghe, pentekening, 1784.
Ph. Van der Meersch (naam onderaan) diende in opdracht van het kasselrijbestuur het ontwerp van Drieghe te bestuderen en de kostprijs ervan te schatten.
(Gent, Rijksarchief, K & P, 953/11)
6. Portret van de Ninoofse abt Ferdinand Van der Eecken (1754-1783).
Anoniem; olieverf op doek, circa 1755.
(Ninove, Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaartkerk)
7. Huldedigtheid voor de aanstelling van de Ninoofse abt Johannes Pameleire (1788-1796) met gekleurde wapenschild en wapenspreuk *Secundum mensuram regulae* (volgens de maat van de regel), 1788.
(Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief, Abdij Ninove, 4)
8. Elektronische lijst met beeldimpressie van het classicisme te Brussel: site van Koningsplein, Wetstraat en Martelarenplein.
9. Elektronische lijst met beeldimpressie van het rococo en classicisme te Gent.

2. De positie van Gent en Aalst in het graafschap Vlaanderen

De oude middeleeuwse instituties worden niet afgeschaft, maar ingevoegd in het nieuwe centralisme. **Gent**, hoofdplaats van het **Graafschap Vlaanderen** (onder de Oostenrijkers gereduceerd tot ongeveer het huidige West- en Oost-Vlaanderen), is de zetel van de Raad van Vlaanderen (hoogste rechtbank) en de Staten van Vlaanderen (parlement). Naast Brussel is het een belangrijk administratief en economisch centrum, waar gestudeerde bureaucraten, grootondernemers en verlichte prelaten de stad een nieuwe dynamiek geven.

In de Staten van Vlaanderen is het **Land of Graafschap van Aalst** (gebied tussen Schelde en Dender) in oppervlakte, bevolkingsaantal en landbouwproductiviteit een invloedrijk lid. Het gebied omvat de twee steden **Aalst en Geraardsbergen** (Ninove valt juridisch buiten het Land), de vijf baronieën **Boelare, Rode, Gavere, Schorisse en Zottegem** en een aantal dorpen, alles samen 149 parochies. In de tweede helft van de 18de eeuw profileert **Aalst** zich als de feitelijke hoofdplaats van het Land van Aalst. Het landsbestuur of hoofdcollege is bevoegd voor fiscaliteit, openbare werken, onderwijs, landbouw en gezondheid.

Een representatieve figuur voor het politiek bedrijf van deze tijd is de aristocraat Jean Jacques Philippe **Vilain XIII** (1712-1777). Geboren te Aalst, gestudeerd te Leuven, **burgemeester van Aalst** van 1743 tot 1751 en **van Gent** van 1755 tot 1777, bedrijft hij politiek als een economische wetenschap. Hoewel slechts regionaal actief geniet hij groot aanzien aan de hoven te Brussel, Wenen en Parijs. Met de bouw van het **Rasphuis** te Gent (1772-1775) wordt hij beschouwd als de grondlegger van het moderne gevangeniswezen.

10. Reproductie van kaart van het oostelijk deel van het graafschap Vlaanderen met weergave van de kasselrijen en de landen.

Nicolas Visscher II, begin 18de eeuw.

(privébezit, Marcel Cock)

11. Reproductie van kaart van het Land van Aalst door Jacques Horenbault in 1596.

(Parijs, Bibliothèque nationale; Stadsarchief Aalst)

12. Ingekleurde gravure van kaart van het Land van Aalst, gepubliceerd in Sanderus, *Flandria illustrata*, 1644.

(Stadsarchief Aalst)

13. Foto van wapenschild van het Land van Aalst, op het fronton van het Montoyergebouw van het Sint-Jozefscollege te Aalst, circa 1780. De wapenschilden zijn die van de steden Aalst en Geraardsbergen (centraal) en v.l.n.r. van de baronieën Rode, Zottegem, Schorisse, Boelare en Gavere.
14. Plan voor aanleg van de weg Geraardsbergen-Gent met een vertakking naar Aalst, circa 1760.
(Aalst, Stadsarchief, K & P, 3)
15. Portret van burggraaf Jean Jacques Philippe Vilain XIII, burgemeester van Aalst (1743-1751) en van Gent (1755-1777).
Joseph Van den Bussche, olieverf op doek, 1771.
(Kasteel Kruibeke, verzameling Vlaamse Gemeenschap, inv.nr. 511)
16. J. Vilain XIII], *Réflexions sur les finances de la Flandre*.
Gent, 1752.
(Gent, Universiteitsbibliotheek)
17. J. Vilain XIII], *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et les fainéants...*
Gent, 1775.
(Aalst, Stadsarchief, Bibliotheek)
18. Ontwerpplan (vogelperspectief) voor het gebouwencomplex van de gevangenis van de Staten van Vlaanderen of het Rasphuis te Gent.
Pentekening, gewassen inkt en aquarel, 1772.
Het concept van de achthoek is van Hendrik Pulinx jr, directeur van de Provinciale Werken. Jan Baptist Simoens en Frans Drieghe kregen op 16 mei 1772 als experts de opdracht van de Staten van Vlaanderen om het nieuwe plan op te maken.
(Gent, Rijksarchief, K & P, 184/1)
19. Ontwerpplan (langsdoorsnede) voor het gebouwencomplex van de nieuwe gevangenis van de Staten van Vlaanderen of het Rasphuis te Gent.
Pentekening, gewassen inkt, 1772.
(Gent, Rijksarchief, K & P, 184/3)

20. Advies van de Vlaamse kasselrijbesturen aan de Staten van Vlaanderen over de te bouwen gevangenis te Gent, 13 juli 1771. (Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 1114)

3. *Leven en werk van Jan Baptist Simoens. Zijn betekenis*

Jan Baptist Simoens wordt geboren te Gent op 4 april 1715. Hij overlijdt er op 15 november 1779. Hij huwt in 1740 met Theresia De Smet. Het huwelijk blijft kinderloos.

Hij gaat op 28 maart 1728 in de leer bij zijn 'cosijn' de meester-metser **Bernard De Wilde**. In 1736-1737 manifesteert hij zich voor het eerst als meester-metser. Dat beroep blijft hij uitoefenen tot aan zijn dood. Hij wordt de grootste en succesrijkste Gentse bouwondernemer van zijn tijd.

Daarnaast wordt hij in 1750 'gezworen prijer' (schatter van onroerend goed) en 'erfscheider' (landmeter) van de stad Gent en in 1759 'stads metselaar'. Van 1752-1758 is hij 'deken' van het metselaarsgild. In 1770 loopt hij de functie van 'stadsarchitect' door een ingreep van het Brusselse gouvernement mis.

Hij is te Gent de promotor van de 'academische' opleiding van architecten. Vanaf 1754 engageert hij zich voor de **Gentse Academie** en stuurt er zijn neef **Frans Drieghe** (1740-1815) heen, die parallel bij hem leerjongen voor het ambacht van meester-metser is. Hij geeft er les tot 1770 en wordt er, samen met Drieghe - en vanaf 1771 eveneens met **Louis 't Kint** (1734-1803) - 'directeur-artiest'. Vanaf 1770 worden de lessen architectuur gegeven door zijn vriend, de schilder **Pieter-Norbert Van Reijsschoot** (1738-1795).

Te Gent wordt de architectuurscène van 1738 tot 1770 vooral beheerst door **David 't Kint** (1699-1770), stadsarchitect van 1755 tot 1770, die aan het **rococo** een lokale kleur geeft. Representatief voor deze stijl zijn de Hoofdwacht (1738), het hotel Damman-Van Oombergen (1747), het hotel Falligan (1755) en de voorgevel van het hotel d'Hane-Steenhuize (1768). Simoens blijkt zich in het rococo niet thuis te hebben gevoeld en heeft ook al in de jaren vijftig een voorkeur voor een meer statische vormgeving. Dit blijkt uit de voorgevel van de abdijkerk van Geraardsbergen (1751), zijn ontwerp voor het hotel Falligan en het hotel De Coninck (thans Designmuseum), beide in 1755. In zijn ontwerpen voor de Ninooftse abdij (1761-1763) en voor het kasteel van Leeuwergem (1762) wordt de invloed van het **classicisme** meer en meer zichtbaar. Te Gent manifesteert Simoens zijn classicisme pas vanaf 1769

met enkele opmerkelijke gebouwen (woning De Wulf Pieter, tuingewel hotel d'Hane-Steenhuize, hotel Van Saceghem). Minder gekend zijn de classicistische ontwerpen te Kortrijk voor de Gentse Poort (1772) en het nieuwe kasselrijhuis (1775). Via het Academieonderwijs wordt het classicisme te Gent doorgegeven aan een nieuwe generatie van architecten zoals zijn neef Frans Drieghe, Joachim Colin, die hem opvolgt als directuer-artiest, en Jan Baptist Pisson.

Door tijdgenoten wordt Simoens beschouwd als de belangrijkste Gentse architect uit de tweede helft van de 18de eeuw. Dat beeld verdwijnt volkomen in de 20ste eeuw, waar Simoens slechts als een uitvoerende meester-metser, en niet als een ontwerpend architect beschouwd wordt. Wij menen op basis van nieuwe bronnen, dit negatieve beeld grondig te moeten corrigeren. Simoens is wel degelijk de meest productieve Gentse architect van zijn tijd, die van 1737 tot 1777 ononderbroken actief is geweest te Gent, in Zuid-West-Vlaanderen en in gans Oost-Vlaanderen. Hij is te Gent een van de grondleggers van het Academieonderwijs en in het graafschap Vlaanderen een grote en vroege promotor van het classicisme. Pas als gans zijn oeuvre in kaart is gebracht, - wat nog niet het geval is - kan een evenwichtig oordeel geveld worden over zijn plaats in de architectuurgeschiedenis.

21. Foto's van de nota van August Bernaert, gestuurd naar Philippe Baert, over het leven en werk van Jan Baptist Simoens, circa 1779, met de *Memorie betreffende de wercken* en de tekst van het grafschrift.

(Brussel, Koninklijke Bibliotheek, handschriften, II 95/23, fol 54-56v°)

22. Dossier bij het centraal bestuur te Brussel van de benoeming van een nieuwe Gentse stadsarchitect in 1770, waarvoor Simoens de voorkeur van de Gentse schepenen van de Keure geniet, maar Louis 't Kint uiteindelijk benoemd wordt door Karel van Lotharingen.

(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Geheime Raad/Oostenrijkse periode, 277/B)

23. Bestek van Jan Baptist Simoens voor de bouw van de Liebrug te Harelbeke, 1739.

(Kortrijk, Rijksarchief, Kerkfabriek Harelbeke, 15295)

24. Ontwerp van de voorgevel van het hotel d'Hane-Steenhuize in de Veldstraat te Gent, in opdracht van Emmanuel Ignace d'Hane. Pentekening en aquarel, 1768; ontwerper niet gekend; soms toegeschreven aan Simoens, maar niet bevestigd door het handschrift.

(Gent, Stadsarchief, Bouwaanvragen, 535-332-73)

25. Ontwerp van de voorgevel van het hotel De Wulf Pieter aan de Kalvermarkt te Gent.

Jan Baptist Simoens, pentekening en gewassen inkt, 1769.

(Gent, Stadsarchief, Bouwaanvragen, 535-119-8)

26. Gevelplan van het hotel Van Saceghem in de Drabstraat te Gent.

Jan Baptist Simoens, pentekening en aquarel, 1774.

(Gent, Stadsarchief, Bouwaanvragen, 535-60-33)

27. Ontwerp van de nieuwe Gentse Poort te Kortrijk, voor- en achterzijde (niet uitgevoerd)

Jan Baptist Simoens, pentekening en aquarel, 1772.

(Kortrijk, Rijksarchief, K & P, 115 en 333)

28. Ontwerptekening van een wand van het 'salon à l'italienne' in de achterbouw van het hotel d'Hane-Steenhuize te Gent in opdracht van Pieter Emmanuel d'Hane.

Anoniem, maar vermoedelijk Jan Baptist Simoens en Pieter Van Reijsschoot; pentekening, penseel en gewassen inkt, circa 1772.

(Gent, Stadsarchief, Familiefonds d'Hane-Steenhuize, 420)

29. Foto van 'salon à l'italienne' in de achterbouw van het hotel d'Hane-Steenhuize te Gent, gerealiseerd in 1774-1778.

Met Pieter Emmanuel d'Hane (opdrachtgever), Simoens (architect), Pieter Norbert Van Reijsschoot (plafondschilderingen). Joachim Colin (schrijnwerk) kan deze realisatie beschouwd worden als het culminatiepunt van het beste van wat de Gentse Academie aan classicisme te bieden had in de jaren zeventig van de achttiende eeuw.

30. Elektronische lijst met projectie van bewaarde Simoensplannen (exclusief het Land van Aalst).

31. Elektronische lijst met beeldimpressie van nog bestaande Simoensgebouwen te Gent.

32. Elektronische lijst met beeldimpressie van nog bestaande Simoensgebouwen buiten Gent.
(exclusief het Land van Aalst)

33. Panelen met schematisch overzicht van het leven en het werk van Jan Baptist Simoens.

Kaart met spreiding van de werken.

Grafiek met spreiding van de werken in de tijd.

Tabel met chronologisch overzicht van de werken.

(Samenstelling Ignace De Temmerman)

DEEL II. DE REALISATIES VAN SIMOENS IN HET LAND VAN AALST

De werkzaamheid van Simoens in het **Land van Aalst** is een opvallend gegeven. Meestal gaat het om kerkelijke opdrachten, hoewel het Land van Aalst toen deel uitmaakt van het **aartsbisdom Mechelen**. De abdijen uit het Land van Aalst zijn echter omwille van hun betrokkenheid bij de Staten van Vlaanderen op Gent georiënteerd.

De eerst gekende opdracht in het Land van Aalst voor Simoens is de vergroting van de kerk van **Sint-Maria-Oudenhove** in 1747. Nadien volgt de verbouwing van het schip en de toren van de kerk van **Sint-Kornelis-Horebeke**. De eerste opdracht voor een groot abdijcomplex ontvangt hij in 1751 te **Geraardsbergen**. Voor de Sint-Adriaansabdij voert hij opdrachten uit tot circa 1773. In 1760 mag hij een volledig nieuwe abdij te **Grimminge** bouwen. Die werken duren tot aan zijn dood. In 1762 krijgt hij opdracht voor de vernieuwing van het voorplein van de kartuizerpriorij te **Sint-Martens-Lierde**. Die werken duren tot 1773. Te **Ninove** krijgt hij in 1761-1763 de opdracht voor de bouw van een compleet nieuw kloostercomplex. Aan deze bouw, die nooit voltooid wordt, is tot 1793 gewerkt. De laatste kerkelijke opdracht in het Land van Aalst is de verbouwing van de zijbeuken en de toren van de kerk van **Lede** in 1776.

Geen van de vier abdijgebouwen van Simoens is een lang leven beschoren. Al onder Jozef II wordt in 1783 Sint-Martens-Bos opgeheven, in 1796, onder de Fransen, volgen de drie andere abdijen. De

goederen van de abdijen worden verkocht, verkaveld en de gebouwen als steengroeve gebruikt. Alleen losse fragmenten zijn overgebleven.

Het enige grote bouwwerk van Simoens in het Land van Aalst dat ongeschonden tot ons is gekomen, is het **kasteel van Leeuwergem**, gebouwd in 1762-1770.

Vermoedelijk is dit overzicht **onvolledig**. Simoens werkte zeker in 1752 aan het thans verdwenen kasteel van Oombergen. Mogelijk is het ontwerp van de huidige Ninoofse dekenij, gebouwd in 1757, ook van zijn hand. Waarschijnlijk zal zijn naam in de toekomst nog opduiken in een of andere kerkrekening, waaruit zal blijken dat hij bij de verbouwing van de kerk betrokken is geweest.

1. De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen

Deze **benedictijnenabdij** werd in 1096 overgebracht vanuit Dikkelvenne naar Geraardsbergen door de graaf van Vlaanderen. De abdij ligt binnen de middeleeuwse stadsmuren. Ze verwerft faam omwille van de relieken van Sint-Adriaan. In de moderne tijd is ze tevens een centrum van humanisme met een Latijnse school. De abdijskerk en de kloostergebouwen worden vernieuwd in de tweede helft van de 18de eeuw onder het bewind van de abten **Ildefonsus Van Hoorde** (1738-1768) en **Robertus Van Adorp** (1786-1786).

Simoens is betrokken als architect en aannemer bij de bouw van de **voorkerk** (schip abdijskerk) in 1751-1760, bij het **abtskwartier** dat in dezelfde periode gebouwd wordt en in 1764 bij de aanpassing van de voorgevel van het **conventsgebouw**, die de compositie van de gevel van het abtskwartier herhaalt. In 1773 krijgt hij de opdracht tot de verbouwing van de **refuge** te Gent. Op basis van stilistische kenmerken en het gegeven dat hij rond 1773 nog voor de abdij werkzaam is, kunnen we met grote waarschijnlijkheid tevens het **poortgebouw** aan hem toeschrijven. Dit wil zeggen dat alle gebouwen rond het voorplein van de abdij van Simoens' hand zijn.

Vandaag resteren alleen nog het abtskwartier en het poortgebouw, beide eigendom van de Stad Geraardsbergen. Het schilderij van Petrus Canivé geeft ons een goed beeld van de toenmalige situatie. Canivé is een leerling van de Gentse Academie, waar hij studeerde met een beurs van de Ninoofse abt Van der Eecken.

33. Plattegrond van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen op het einde van de 18de eeuw.

(Tekening door Geert Van Bockstaele naar origineel plan van circa 1800)

34. Tekening van de hoofdingang van het conventsgebouw van de abdij van Geraardsbergen.

Ontwerp van Jan Baptist Simoens (geschrift onderaan); uitvoering door P.J. Depret; pentekening en aquarel, 1764.

(Leuven, Archief Universiteit, Geraldimontensia, XII, 38)

35. Portret van abt Ildephonsus Van Hoorde (1738-1768).

Damiaan Carpentier (vermoedelijk), olieverf op doek, circa 1740.

(Geraardsbergen, Stedelijk Museum De Abdij)

36. Vogelperspectief op de abdijskerk en abdijsgebouwen van Geraardsbergen vanaf het zuidwesten.

Petrus Canivé (Canivez), olieverf op doek, einde 18de eeuw.

(Geraardsbergen, Stedelijk Museum De Abdij)

37. Vogelperspectief op de abdijsgebouwen gezien vanaf het noordoosten.

Petrus Canivé (vermoedelijk), olieverf op doek, einde 18de eeuw.

(Geraardsbergen, Stedelijk Museum De Abdij)

38. Rekeningboek van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen met de uitgaven voor de nieuwbouw in de periode 1750-1760.

(Gent, Rijksarchief, Sint-Adriaansabdij, 386)

39. Elektronische lijst met beeldimpressie van de resterende gebouwen van de Sint-Adriaansabdij.

2. De abdij van Beaupré te Grimminge

Deze **cisterciënzerinnenabdij** is in 1228 gesticht door Aleidis van Boelare, die er begraven is. De omwalde abdij ligt even buiten het dorpscentrum in het tot vandaag weelderige grasland (*bellum pratum* of *Beaupré*) van het Denderalluvium.

De abdis **Angéline de Lossy** (1755-1796) besluit een compleet nieuwe abdij te bouwen en geeft in 1760 Simoens de opdracht om de plannen te maken. Rond een rechthoekig voorplein worden van 1760 tot 1764 links en rechts twee nieuwe vleugels gebouwd, het **gastenkwartier**

en het **abdissenkwartier**. Het front van de eenbeukige **abdijkerk**, gebouwd van 1764 tot 1769, vormt de sluitwand van het plein. Daarna wordt de oude kerk afgebroken en worden de **conventsgebouwen** vernieuwd. De **hoofdpoort**, die opent op het voorplein, is klaar in 1780. Het abdijarchief is haast volledig verloren gegaan en geen enkel iconografisch document dat ons een beeld geeft van het nieuwe abdijcomplex is bewaard.

In dezelfde periode geeft de abdis de opdracht tot het bouwen van een **nieuwe pastorie** te Grimminge. Simoens maakt het plan in 1776, dat ook door Louis 't Kint is ondertekend.

Van de pastorie is het plan bewaard en rest, haast ongeschonden, het gebouw. In een intact landschap is van de abdij alleen het poortgebouw en de recent gerestaureerde vleugel van het gastenkwartier bewaard. Beide gebouwen zijn in de laatste decennia door brand aangetast en hebben veel van hun oorspronkelijkheid verloren. Abdij en poortgebouw zijn privébezit.

40. Reconstructie van de plattegrond van de abdij van Beaupré te Grimminge in 1788, naar een Denderplan van de landmeters Van Horen en Vander Pepen, berustend te Parijs, Archives Nationales.
(Tekening Geert Van Bockstaele en Lieve De Cock)

41. Foto's van twee geaquarelleerde tekeningen uit 1840 door P.J. Goetghebuer van de verdwenen abdijkerk van de cisterciënzerinnen van Doornzele te Gent, ontworpen door Jan Baptist Simoens in 1767. Zij kunnen ons een zekere impressie geven van de éénbeukige nieuwe abdijkerk te Beaupré, eveneens ontworpen door Simoens, gebouwd in 1764-1769.
(Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer, L 154)

42. Foto's van de huidige gebouwen van de abdij van Beaupré te Grimminge.
Voorzijde vleugel van het gastenkwartier.
Achterzijde van dezelfde vleugel.
Hoofdpoort, huidige toestand.
Hoofdpoort in 1944 (© KIK-IRPA Brussel)

43. Foto van een anonieme korte kroniek (1760-1780) van de bouwactiviteiten voor de nieuwe abdijgebouwen te Grimminge.
(Brussel, Kon. Bibliotheek, Handschriften, Fonds Goethals, 74)

44. Ontwerp van de gevel van de pastorie van Grimminge.
Jan Baptist Simoens en Louis 't Kint, pentekening, 1776.
(Gent, Universiteitsbibliotheek, Handschriften, Vliegende bladen,
I G 40)
45. Foto's van de pastorie van Grimminge: beeld van de voor- en
achtergevel.
46. Elektronische lijst met beeldimpressie van de resterende
gebouwen van de abdij van Beaupré en de pastorie van Grimminge.

3. De priorij van Sint-Martens-Bos te Sint-Martens-Lierde

Deze **kartuizerpriorij** is gesticht in 1328-1230, eerst te Schendelbeke, nadien een bosrijk gebied (Sint-Martens-Bos) te Sint-Martens-Lierde door Jan Gheylinck, een telg uit een Geraardbergs schepengeslacht. Vandaag ligt de priorij in het dorpscentrum, maar vroeger was de site ver verwijderd van de parochiekerk, die langs de andere zijde van het dorp lag.

Onder het bewind van prior **Alexander de Travers** wordt Simoens aangezocht om plannen te maken voor enkele gebouwen rond een nieuw aan te leggen **voorplein**. Het plein, een quasi vierkant, wordt begrensd door twee u-vormige gebouwencomplexen, die in spiegelbeeld naar elkaar zijn gekeerd, met op de vier hoeken een gelijkaardig gebouwenvolume. In een eerste fase wordt het **priorshuis** op de noordwesthoek (kloosterzijde) gebouwd in 1763. Dit gebouw sluit aan bij het bestaande gastenkwartier met op de andere hoek het bouwvolume van de refter. In een tweede fase in 1767 (plan) en 1772-1773 (uitvoering) wordt de vleugel van het **poortgebouw** gerealiseerd met op de noordoosthoek het **brouwershuis** en op de zuidoosthoek het **vrouwenkwartier**.

Tien jaar na de uitvoering wordt de priorij opgeheven en worden daarop de kloostergebouwen verkocht, verkaveld en gedeeltelijk afgebroken. Een plan van Petrus Capeau uit 1784 geeft die verkaveling weer, maar laat ons tevens een uniek zicht na op het toenmalige kloostercomplex. Vandaag bestaan nog drie gebouwen van het vroegere voorplein: het poortgebouw, de brouwerswoning (thans pastorie) en de priorswoning (privébezit). Het plein zelf is onherkenbaar. De voormalige barokke kartuizerkerk, thans parochiekerk, is eveneens nog aanwezig.

47. Foto van plattegrond van de kartuizerpriorij van Sint-Martens-Bos te Sint-Martens-Lierde door Petrus Capeau in 1784.

(Brussel, Algemeen Rijksarchief, K& P in handschrift, eerste reeks, 1887)

48. Vogelperspectief van de gebouwen van de priorij van Sint-Martens-Bos.

Petrus Capeau, pentekening en aquarel, 1784.

(Brussel, Raad van Financiën, 8154)

49. Rekeningboek kartuizerpriorij Sint-Martens-Bos, 1763.

(Gent, Rijksarchief, Priorij van Sint-Maartens-Bos, 114)

50. Blad met rekening van Jan Baptist Simoens voor zijn prestaties, geleverd te Sint-Martens-Bos over de jaren 1762-1773.

(Gent, Rijksarchief, Priorij van Sint-Martens-Bos, 123/134)

51. Foto van detailplan uit 1784 door Petrus Capeau met gezicht op de kerk, het vrouwenkwartier en de poort van de priorij van Sint-Martens-Bos.

(Brussel, Algemeen Rijksarchief, K & P in handschrift, eerste reeks, 1887).

52. Elektronische lijst met beeldimpresie van de resterende gebouwen van de priorij van Sint-Martens-Bos.

4. De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus te Ninove

Deze **premonstratenzerabdij** wordt gesticht in 1137 door Gerard I, heer van Ninove. Aanvankelijk ligt de abdij, die in 1157-1166 van de oude parochiekerk naar de huidige locatie verhuist, buiten de stadswallen. De tweede stadswal loopt dwars door het abdijseluis, op de plaats waar de 18de-eeuwse gebouwen zijn opgetrokken. Na de bouw van de nieuwe barokke abdijskerk (1640-1723) en de inrichting van het schitterende barokinterieur, besluit abt **Ferdinand Van der Eecken** (1754-1784) om nieuwe abdijsgebouwen op te trekken, die in grootte en schittering kunnen wedijveren met de abdijskerk. Drie architecten zijn bij de bouw betrokken: **Laurent-Benoît Dewez**, **Jan Baptist Simoens** en **Frans Drieghe**.

We onderscheiden vier fasen in het ontwerp:

1761: voorontwerp I van Dewez: twee plattegronden bewaard.

1761-63: voorontwerp II van Simoens: één plattegrond bewaard.

1761-63: ontwerp I van Simoens: één plattegrond en drie gevelplannen bewaard.

1761-63: ontwerp II van Simoens: twee plattegronden, één doorsnede en twee gevelplannen bewaard.

Er zijn drie fasen in de uitvoering:

1763-1768: bouw van de oost- en noordvleugel door Simoens.

1779-1784: aanvang van de westvleugel en bouw van de infirmerie door Frans Drieghe.

1788-1793: voltooiing van de westvleugel door Frans Drieghe, onder het abbatiaat van **Johannes Pameleire** (1788-1796).

De zuidvleugel en de toren worden niet meer gebouwd.

De abdijgebouwen worden verkocht en volledig afgebroken in 1823, behalve het kleine gebouw van de infirmerie (thans huis Van Saene in de Abdijstraat). De abdijkerk wordt parochiekerk en de oude abdijtoren wordt vervangen door de huidige kerktoren van Louis Roelandt. Door de aanleg van de spoorweg, die op de grondvesten van de 18de-eeuwse abdijgebouwen is aangelegd, is de abdijsite onherkenbaar verminkt.

Gelukkig zijn er naast de **ontwerpplannen** nog enkele schitterende **iconografische documenten** bewaard, zoals het schilderij van het abdijcomplex (circa 1788) dat thans berust te Averbode, en de twee perspectieftekeningen van de Ninoofse architect Jan Baptist Van Impe uit 1823.

53. Foto van kadasterplan uit 1797 met verdeling van de abdijgronden te Ninove.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 247)

54. (Eerste) ontwerp van de plattegrond voor de nieuwe Ninoofse abdijgebouwen.

L.B. Dewez, pentekening en aquarel, 1761.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 1268)

55. (Laatste) ontwerp van de plattegrond voor de nieuwe Ninoofse abdijgebouwen.

Jan Baptist Simoens, pentekening en aquarel, 1761-1763.

(Beveren, Rijksarchief, Abdij Ninove, nr. 232)

56. Eerste gevelontwerp voor de westgevel van de Ninoofse abdij.
Jan Baptist Simoens, pentekening en gewassen inkt, 1761-1763.
(Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief, Abdij Ninove, 15/2)

57. Tweede gevelontwerp van de westgevel van de Ninoofse abdij.
Jan Baptist Simoens, pentekening en gewassen inkt, 1761-1763.
(Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief, Abdij Ninove, 15/1)
De twee Mechelse Simoensplannen werden ter gelegenheid van
de expositie gerestaureerd door het Atelier Coperta te Zwijnaarde,
met de sponsoring van de Stichting Jules De Bruycker.

58. Geïdealiseerde voorstelling van de voltooide Ninoofse abdij.
De voorstelling van de gebouwen is gemaakt op basis van de
plannen van Simoens en geeft niet de bestaande toestand in 1788
weer.

Anoniem, olieverf op doek, circa 1788.
(Abdij Averbode)

59. Kikvorsperspectief op de Ninoofse abdijgebouwen:
- oost- en (niet gebouwde) zuidvleugel met op de achtergrond de
infirmierie (thans huis Van Saene)
- west- en noordvleugel.
Jan Baptist Van Impe, pentekening en gewassen inkt, 1823.
(Privébezit)

60. Uitgeefboek met notering van de betalingen voor de werken
aan de nieuwbouw van de Ninoofse abdij, 1788-1789.
(Beveren, Rijksarchief, Abdij Ninove, 227)

61. Collage van foto's van negen ontwerpplannen voor de
Ninoofse abdij, gerangschikt naar de ontwerpfase:
- eerste rij van boven naar onder: grondplan voorontwerp
Dewez en voorontwerp Simoens. (plattegrond van eerste
verdieping)
- tweede rij van boven aan onder: eerste ontwerp van Simoens
met grondplan en oost-, noord- en westgevel.
- derde rij van boven naar onder: definitief ontwerp van
Simoens met grondplan en noord- en westgevel.
(Gent, Rijksarchief, K & P, 247; Beveren, Rijksarchief, Abdij
Ninove, 229, 231, 232; Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief,

Abdij Ninove, 15/1-2, 4-6; foto's Gent en Beveren,
© Rijksarchief; foto's Mechelen, © KIK-IRPA Brussel)

62. Elektronische lijst met beeldimpressie van details uit de
Ninoofse Simoensplannen.

*5. De verbouwing van de parochiekerken van Sint-Maria-Oudenhove,
Sint-Kornelis-Horebeke en Lede*

In 1747 wordt Simoens gevraagd de plannen te maken voor de vergroting (**zijbeuken**) van de kerk van **Sint-Maria-Oudenhove**. Hij maakt zes modellen. We hebben geen aanwijzingen dat hij daarna nog betrokken is bij de bouw van de **westgevel**. Van deze sobere classicistische gevel maakt **Contant Eghels** het plan in 1776. De uitvoering gebeurt door de steenhouwer Pierre-Joseph Depret uit Zinnik in 1777-1778.

Na onderzoek van het bestaande gebouw oordeelt Simoens in 1751 dat **schip en toren** van de kerk van **Sint-Kornelis-Horebeke**, waar de abdij van Ninove tiendenheffer is, best worden afgebroken en vervangen door een nieuwbouw, waarvoor hij de plannen maakt. De nieuwbouw wordt gerealiseerd in 1751-1753.

Te **Lede** besluit het kerkbestuur om een nieuwe **sacristie** te bouwen, de **zijbeuken** van de Sint-Martinuskerk te vergroten en de toren aan te passen. Ook hier wordt beroep gedaan op de oudere Simoens, die de plannen maakt in 1776, maar niet de uitvoering leidt. De classicistische aankleding is onder invloed van de neogotiek in 1930-1932 verwijderd, zodat van het werk van Simoens nog weinig te merken valt.

63. Onkostennota van Jan Baptist Simoens in verband met zijn werken voor de kerk van Sint-Maria-Oudenhove in 1747-1748. (Gent, Rijksarchief, Oud kerkelijke archief Sint-Maria-Oudenhove, 21)

64. Foto van het betalingsbewijs door de kerkfabriek van Sint-Maria-Oudenhove aan Constant Eghels, ontwerper van de voorgevel van de kerk van Sint-Maria-Oudenhove, 1776. (Gent, Rijksarchief, Land van Zottegem, 5357)

65. Foto van de voorgevel van de parochiekerk Sint-Maria-Oudenhove, uitvoering in 1777-1778 door P.J. Depret.

66. Kerkrekening van Sint-Kornelis-Horebeke, met vermelding

van een betaling aan Jan Baptist Simoens, 1753.
(Gent, Rijksarchief, Gemeentelijk oud archief Sint-Kornelis-Horebeke, 71)

67. Foto van de parochiekerk van Sint-Kornelis-Horebeke.
(© KIK-IRPA Brussel)

68. Kerkrekening van de Sint-Martinuskerk te Lede, met vermelding van betaling aan Jan Baptist Simoens, 1779.
(Beveren, Rijksarchief, Gemeentelijk oud archief Lede, 906)

69. Foto van de binnenruimte van de kerk te Lede vóór 1930 met de classicistische aankleding.
(© KIK-IRPA Brussel)

6. *Het kasteel van Leeuwerghem*

Ongetwijfeld is dit **kasteel** met het tuinpark samen met het hotel d'Hane-Steenhuize te Gent, het best bewaarde werk van Simoens. Beide gebouwen zijn trouwens op initiatief van dezelfde opdrachtgever, **Pieter Emmanuel d'Hane**, heer van Leeuwerghem, tot stand gekomen. Het kasteel is tot vandaag ononderbroken bewoond.

Het kasteel is gebouwd in 1762-1770, naar een Frans model (kasteel van Meudon van madame de Pompadour). Simoens maakt tevens een tuinplan in 1762, dat niet is uitgevoerd. Hij blijft wel betrokken bij de aanleg van het park.

70. Foto's van het kasteel van Leeuwerghem (voor- en achterzijde), gebouwd in 1762-1770 door Jan Baptist Simoens.
(© Prov. Oost-Vlaanderen)

71. Foto van portret van Pieter Emmanuel d'Hane, bouwheer van het kasteel en president van de Gentse Academie van 1776 tot 1782.
(© Prov. Oost-Vlaanderen)

72. *Règlement pour l'embellissemens à faire aux jardins de Leeuwerghem en Mémoire pour les jardins de Leeuwerghem.*
Twee handschriften van Pieter Emmanuel d'Hane, circa 1762-1768.
(Gent, Stadsarchief, Vreemde steden, Leeuwerghem-Elene)

73. Foto van het niet uitgevoerde parkplan voor het kasteel van Leeuwergem door Jan Baptist Simoens in 1762.
(Privébezit, kasteel Leeuwergem; © Provincie Oost-Vlaanderen)

DEEL III. VAN ROCOCO NAAR CLASSICISME TE AALST HET AANDEEL VAN SIMOENS' TIJDGENOTEN UIT GENT EN BRUSSEL

Twee instanties hebben het architecturale beeld van Aalst bepaald in de tweede helft van de 18de eeuw: Het **landscollege**, het bestuurscollege van het Land van Aalst, is in die tijd ongetwijfeld de machtigste en invloedrijkste instelling te Aalst. Het treedt op als bouwheer voor het landhuis (1757-1759), de landsgevangenis (1784), de bouw van het pensionaat van het Koninklijk College (1778-1785), de kanalisatie van de Dender. Het **stadsbestuur** is verantwoordelijk voor de plannen voor een nieuw belfort (1787), voor de aanleg van de Nieuwe Kaai en de bouw van de nieuwe Werfkapel (1782), voor de aanleg van het Keizersplein (1791-1792) en indirect ook voor de bouw van de nieuwe Begijnhofkerk. Aalst heeft in die tijd geen academisch geschoolde architecten. De academie is er pas opgericht in 1805. Voor de belangrijke bouwwerken doet men te Aalst beroep op vooral **Gentse architecten**. Simoens zelf is er nauwelijks actief geweest. Drie Gentse namen zijn wel belangrijk: **Frans Luytens**, **Ignace Bathazar Malfeson** en **Pieter De Somere**. De eerste wortelt nog in het Gentse rococo, de twee laatsten zijn aanhangers van het Gentse classicisme. Malfeson en De Somere zijn te Aalst aanwezig in hun functie van 'directeur der provinciale werken' De 'provinciale werken' zijn een overheidsdienst van de Staten van Vlaanderen, in het leven geroepen door Vilain XIII in 1755, voor het beheer van de waterwegen en de landwegen in het graafschap Vlaanderen. Daarnaast is de aanwezigheid te Aalst van de Brusselse hofarchitect **Louis Montoyer** een opvallend gegeven. Hij is er voor het eerst werkzaam in 1778 voor de bouw van het pensionaat van het Koninklijk College. Daarna is hij nog betrokken bij de inrichting van het Landhuis, de bouw van de landsgevangenis en in 1787 maakt hij een opmerkelijk ontwerp voor een nieuw schepenhuis. Dit maakt dat te Aalst twee strekkingen in het classicisme elkaar ontmoeten: de Gentse en de Brusselse.

74. Kaart van het Land van Aalst.

Pentekening opgehoogd met waterverf.

Authentieke kopie gemaakt in 1784 door landmeter Jacques Lecler van een kaart van het Land van Aalst uit 1612 door Jacques Horenbault.

(Aalst, Stadsarchief/Stedelijk Museum)

De kaart zal na de tentoonstelling een grondige restauratie ondergaan.

75. Plattegrond van de stad Aalst binnen de vesten, met het project van de aanleg van een insteeddok aan de nieuwe Denderloop.

Anoniem, gekleurde pentekening, circa 1800.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 989)

76. Plattegrond van Aalst binnen de oude vesten.

J.B.F. Hofman, pentekening en aquarel, 1815.

(Aalst, Stadsarchief, K & P, 13)

1. Het voormalige landhuis (achterbouw huidige stadhuis) en het hotel Van Langenhove

Het landhuis is de zetel van de administratie van het hoofdcollege van het Land van Aalst. Het dient tevens als logement voor de leden van het college. Thans is het stadhuis er gevestigd. De voorbouw aan de Grote Markt is verdwenen en vervangen door het huidige gebouw van Louis Roelandt. De pas gerestaureerde rococo-achterbouw heeft onze aandacht. Het is het werk van de Gentse meester-metser **Frans Luytens**. De sculpturale fragmenten zijn van de hand van de Gentse beeldhouwer **Jakob Martens**. Het gebouw wordt opgetrokken in 1759-1760. **Louis Montoyer** richt in 1782 de 'Grote Zaal' (huidige trouwzaal) in. Een tuinplan van zijn hand is vermoedelijk bestemd voor de aanleg van de achterliggende tuin.

Het **hotel Van Langenhove** (Kappellestraat, thans Zwarte Zustersstraat) paalt aan de tuin van het landhuis. In 1771 wordt het pand aangekocht door de familie Van Langenhove. Voordien is het eigendom van de familie Dommer-Raelen. Over de bouw van dit merkwaardige rococo-ensemble is weinig geweten. Daar de genoemde families alle drie een rol spelen in het landscollege en connecties hebben met het Gentse milieu, is het ook hier waarschijnlijk dat een Gentse architect de plannen heeft gemaakt.

77. Foto's van het Landhuis (thans achterbouw stadhuis) en het hotel Van Langenhove:

- voorpleinzijde en tuinzijde van het Landhuis, ontwerp Frans Luytens, 1756.

- Grote Zaal van het Landhuis: inrichting door Louis Montoyer, 1782.

78. Brief van Frans Luytens aan het hoofdcollege van het Land van Aalst in verband met zijn ontwerp van het Landhuis, 1757.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 180)

79. Rekeningstaat van Louis Montoyer voor zijn prestaties aan de Grote Zaal van het Landhuis, 1782.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 6163/B)

80. Twee tekeningen voor een ijzeren haard en detailtekening voor een marmeren schouw in het Landhuis, 1781.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 590)

81. Tuinplan, vermoedelijk voor het Landhuis.

Louis Montoyer, pentekening en aquarel, circa 1782.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 948)

82. Foto van voorgevel hotel Van Langenhove in de voormalige Kapellestraat; gebouwd circa 1750.

2. De landsgevangenis in de Kapellestraat (thans Zwarte Zustersstraat)

Van deze gevangenis zijn geen sporen bewaard gebleven. In 1751 heeft **Vilain XIII**, toen burgemeester van Aalst en hoofd van het landscollege, al ver gevorderde plannen voor de bouw van een gevangenis of **rasp huis**. Tegenkanting vanuit Geraardsbergen verhinderen zijn project. Vilain zal zijn vernieuwende ideeën over een humaan gevangeniswezen twintig jaar later realiseren te Gent, met de bouw van het Rasp huis, een project van de Staten van Vlaanderen, in 1772-1775.

In 1784 wordt het plan voor een **landsgevangenis** opnieuw opgenomen door het hoofdcollege. De gevangenis komt op een perceel grond aan de Kapellestraat, dat tot 1768 eigendom van de Aalsterse jezuïeten was en waar nadien kortstondig een **stoeterij** (haras) wordt

gebouwd door het landscollege naar de plannen van **Ignace Bathazar Malfeson**. Op de plaats van de stoeterij komt de nieuwe gevangenis voor mannen en vrouwen. De Gentse meester-timmerman **Pieter De Somere** wordt in 1784 als architect aangesteld. Het gebouw fungeert in de eerste helft van de 19de eeuw nog als militaire gevangenis, maar wordt in 1859 definitief gesloopt voor de bouw van de huidige kazerne. Aan de Kapellestraat wordt een statige directeurswoning gebouwd in classicistische stijl

83. Resolutieboek van het hoofdcollege o.l.v. Vilain XIII met beslissing over een te bouwen Rasphuis te Aalst, 1751.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 81)

84. Foto van de plattegrond van de te bouwen landsgevangenis te Aalst, 1751.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 965)

85. Resolutieboek met de beslissing van het hoofdcollege over de aanstelling van Pieter De Somere als architect voor de bouw van de nieuwe landsgevangenis te Aalst, 1784.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 87)

86. Gevelplan van de landsgevangenis te Aalst, zijde van de tuin van het Landhuis.

Pieter De Somere, pentekening en gewassen inkt, 1784.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 941/3)

87. Foto van het gevelplan van een woning, vermoedelijk de directeurswoning van de gevangenis in de Kapellestraat, vermoedelijk door Pieter De Somere, circa 1784.

(Gent, Rijksarchief K& P, 941/2)

88. Foto van gezicht op het gevangenisgebouw, tekening in *De Comitatu Alostano*, circa 1796.

(Aalst, Stadsarchief, Oud Archief Aalst, nr. 2)

3. Plannen voor een nieuw schepenhuis (belfort)

Het stadsbestuur vraagt in 1787 aan twee architecten **Pieter De Somere** en **Louis Montoyer** om elk afzonderlijk plannen te maken voor de

bouw van een **nieuw schepenhuis** (toenmalige stadhuis). De plannen zijn niet uitgevoerd, maar ze leveren ons wel twee verschillende concepten op van de classicistische architectuur. De Somere geeft twee varianten, beide met behoud van de middeleeuwse belforttoren. Zijn classicisme is nauw verwant met de monumentale gevelarchitectuur van Simoens. Het plan van Montoyer sluit daarentegen meer aan bij de Palladiaanse traditie. Hij maakt een plan zonder de oude belforttoren en opteert voor een voor die tijd gedurfd ontwerp. Hij heeft minder oog voor het classicistische decorum en meer voor de strenge, uitgepuurde compositie.

89. Resolutie van het Aalsterse stadsbestuur voor het aanduiden van twee architecten voor het maken van een ontwerp voor het nieuwe schepenhuis (belfort), 1787.

(Aalst, Stadsarchief, Oud archief Aalst, 26)

90. Ontwerp van gevelplan voor een nieuw schepenhuis te Aalst.

Louis Montoyer, pentekening en gewassen inkt, 1787.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 940/6)

91. Drie gevelopstanden voor de bouw van een nieuw schepenhuis te Aalst.

Pieter De Somere, pentekening en gewassen inkt, 1787.

(Aalst, Stadsarchief, K & P, 7)

92. Elektronische lijst met beeldimpressie van de reeks plannen van Montoyer en De Somere voor de bouw van een nieuw schepenhuis te Aalst.

4. *De bouw van het 'Koninklijk College'*

(huidig internaat Jezuïetencollege)

De jezuïetenorde wordt opgeheven in 1773. Daardoor komen hun bezittingen in handen van het gouvernement. In 1777 verkoopt keizerin Maria Theresia het voormalige Aalsterse jezuïetencollege aan het bestuur van het Land van Aalst. Die vatten het plan op om aan het voortaan 'Koninklijk College' een groot pensionaat toe te voegen, zodat leerlingen uit een zeer ruime regio te Aalst humaniora kunnen lopen.

In 1777 maakt **Jan Baptist Simoens** opmetingsplannen van de bestaande gebouwen. Daarop worden in 1778 plannen gemaakt voor

de verbouwing van de bestaande schoolvleugel aan de Pontstraat tot een **pensionaat**. Een deelplan is ondertekend door **Hendrik Pulinx jr.** De andere plannen zijn vermoedelijk van **Malfeson**. Beiden zijn op dat moment 'directeur van de provinciale werken' te Gent. Het landscollege dringt er echter te Brussel op aan om een bijkomende pensionaatsvleugel aan de Klapstraat te mogen bouwen. Hiertoe wordt de Brusselse hofarchitect **Louis Montoyer** (1740-1811) aangetrokken. Hij heeft tevens de directie over de uitvoering. De werken verlopen van 1778 tot 1785. Vermoedelijk voert hij ook de verbouwing aan de Pontstraat uit, naar de plannen van Malfeson-Pulinx. In omvang is dit het grootste bouwwerk te Aalst in de tweede helft van de 18de eeuw. De blikvanger van dit gebouw is het majestueuze **wapenschild** van het hoofdcollege van het Land van Aalst.

Na 1830 krijgen de jezuïeten hun college terug. Het internaat blijft de grote troef voor de uitstraling van het college. De gevel aan de Pontstraat is verbouwd in 1937 door de Gentse architect **Adrien Bressers**. De hoge vensters met rondboog van het middenrisaliet van de Montoyerbouw aan de Klapstraat zijn in dezelfde periode geëlimineerd. De hoge studieruimte wordt opgedeeld in twee niveaus voor kamers. De dakkapellen zijn vervangen door een mansardedak. Thans zijn grondige renovatie- en moderniseringswerken aan de gang.

93. Oorkonde van keizerin Maria Theresia met toelating van de verkoop van de gebouwen van de voormalige jezuïeten te Aalst aan het landscollege, 1777.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 356)

94. Staat van uitgaven voor de bouw van het internaat van het 'Koninklijk College', opgemaakt door Louis Montoyer, 1782.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 6163/A)

95. Opmeting van de collegegebouwen van de voormalige jezuïeten te Aalst. Plan van de gelijkvloerse verdieping.

Jan Baptist Simoens, pentekening en aquarel, 1777.

(Brussel, Algemeen Rijksarchief, K & P in handschrift, 2961/1)

96. Ontwerpplan voor de bouw van het nieuwe internaat van het 'Koninklijk College' te Aalst. Plan van de gelijkvloerse verdieping.

Vermoedelijk Ignace Balthazar Malfeson, pentekening, 1778.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 943/1)

97. Ontwerpplan voor kamertjes op de verdiepingen van het nieuwe internaat van het 'Koninklijk College' aan de Pontstraat te Aalst.
Hendrik Pulinx jr., 1778.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 943/2)

98. Ontwerpplan van de eerste verdieping van de internaatsvleugel van het 'Koninklijk College' aan de Klapstraat te Aalst.

Louis Montoyer, pentekening, 1778.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 944/1)

99. Foto van vogelperspectieftekening van het 'Koninklijk College', in *De Comitatu Alostano*, circa 1796.

(Aalst, Stadsarchief, Oud Archief Aalst, 2)

100. Marmertondo met geschilderde afbeelding van de collegegebouwen van het jezuïetencollege te Aalst.

Dorothee Montens, 1843.

(Aalst, Sint-Jozefscollege)

101. Fotografische beeldimpresie van de evolutie van de gebouwen van het Sint-Jozefscollege te Aalst.

102. Elektronisch lijst met projectie van alle plannen van Simoens, Malfeson, Pulinx en Montoyer, gemaakt voor de bouw van het 'Koninklijk College'.

5. De nieuwe begijnhofkerk

De voorgevel van de **Begijnhofkerk** met torenfront is in de architectuur van het classicisme in België een unicum. Het fronton doet eerder denken aan een Griekse tempel dan aan een christelijke kerk. De huidige begijnhofsite is tot stand door de samenvoeging van de gronden de het in 1783 opgeheven Wilhelmietenklooster met die van het begijnhof. Tegen de wil van de begijnen, maar beslist door een stedelijke commissie, worden beide oude kerken afgebroken en wordt in december 1786 **Pieter De Somere** aangesteld als architect. Het frontplan is door De Somere bijna letterlijk overgenomen uit een werk van de Franse architect **Jacques-François Blondel** uit 1771. Dit werk is aan de Gentse Academie goed bekend en wordt er gebruikt als handboek. Dat dergelijke radicale vormgeving wordt aangenomen voor

een christelijke kerk, wijst op de diepgaande invloed van de verlichting op de mentaliteit, zeker bij de leidinggevende elite.

De Brakelse aannemer **Jan De Staercke** krijgt de leiding van de werken. In 1794 wordt in de kerk de eerste mis opgedragen. Kort daarop, tijdens het Franse regime, is de kerk kortstondig een 'tempel van de Rede'. In 1801 wordt het begijnhof heringericht.

De begijnhofhuisjes zijn in 1952 afgebroken om plaats te maken voor de huidige woonwijk. Het middenplein met de kerk is gebleven. De kerk, eigendom van de Sint-Martinusparochie, vervult thans nog een beperkte liturgische functie voor een orthodoxe kerkgemeenschap.

103. J.F. Blondel, *Planches pour le troisième volume du cours d'architecture*,

Parijs, 1773.

Plaat LVII toont het model van een frontgevel voor een kerk, dat bijna letterlijk gekopieerd is door Pieter De Somere voor zijn ontwerp van de nieuwe Begijnhofkerk te Aalst.

(Leuven, Universiteitsbibliotheek, Tabularium)

104. P. Van Nuffel, *De geschiedenis van het begijnhof van Sente Katharina op den Zavel te Aalst*,

Aalst, 1916.

Door het verlies van het begijnhofarchief is dit boekje momenteel de enige bron die ons inlicht over de bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk.

(Aalst, Stadsarchief, Bibliotheek)

105. Foto's van de Aalsterse Begijnhofkerk, gebouwd in 1787-1794 naar de plannen van Pieter De Somere.

6. De kanalisatie van de Dender, de Nieuwe Kaai en de Werfkapel

Voor de economische ontwikkeling van Aalst is een betere bevaarbaarheid van de Dender een cruciaal gegeven. Een plan tot **kanalisatie van de Dender** van Ath tot Dendermonde wordt in 1766 in opdracht van het centrale gouvernement opgemaakt door Claude Fisco. Nog spectaculairder is het oudere plan om van Aalst naar Baasrode een **(zee)kanaal** te graven naar de Schelde. Dit plan wordt in 1755 zelfs goedgekeurd door keizerin Maria Theresia, maar niet uitgevoerd, na verzet van Dendermonde. Uiteindelijk wordt enkel de Dender van Aalst

tot Dendermonde gekanaliseerd. Deze nieuwe coupure, gerealiseerd vanaf 1770, wordt gefinancierd door en komt onder het beheer van het Land van Aalst. **Malfeson** maakt in 1772 de plannen voor de nieuwe **sluis van Herdersem**.

Stroomopwaarts de Sint-Annabrug wordt te Aalst in 1778 een stenen kaaimuur gebouwd en worden weldra aan de brede kaaiweg (huidige Josse Ringoirkaai) nieuwe **pakhuizen** opgetrokken.

Aan de overkant wordt de oude Werf vernieuwd. In 1771 maakt Malfeson een opmerkelijk plan voor een nieuwe **Werfkapel**, een achthoekig gebouw met onderaan het waaghuisje. Dit plan wordt niet uitgevoerd en in 1782 wordt de oude Werfkapel, een losstaand gebouw in het midden van het plein, afgebroken en een nieuwe kapel gebouwd op de rooilijn van de Molenstraat. Het waaghuisje blijft een annex van de kapel. Alleen een prachtige houten maquette roept vandaag nog het beeld op van dit pareltje van classicistische architectuur, dat tijdens WO-II in 1940 vernield is.

106. Oorkonde van 1755, waarin keizerin Maria Theresia de toelating geeft voor de bouw van een (zee)kanaal van Aalst naar Baasrode.

(Aalst, Stadsarchief, Land van Aalst, 344)

107. Twee plannen voor de bouw van de nieuwe sluis op de gekanaliseerde Dender te Herdersem, in opdracht van het landscollege.

Ignace Balthazar Malfeson, pentekening en aquarel, 1770.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 1444 en 1445)

108. Ontwerp van nieuwe kaaimuur aan de Oude Werf.

Ignace Balthazar Malfeson, pentekening en aquarel, 1781.

(Aalst, Stadsarchief, K & P, 178)

109. Foto van perspectieftekening met een geïdealiseerd gezicht op de Nieuwe Kaai (Josse Ringoirkaai) met de pakhuizen en de Sint-Annabrug, in *De Comitatu Alostano*, circa 1796.

(Aalst, Stadsarchief, Oud archief Aalst, 2)

110. Horizontale en verticale doorsnede van de nieuw te bouwen Werfkapel te Aalst, in opdracht van het stadsbestuur.

Ignace Balthazar Malfeson, pentekening, 1771.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 969/1 en 2)

ROCHTTECTUUR
van de
VERLICHTING

**Jan Baptist Simoens
& tijdgenoten
in het Land van Aalst**
(tweede helft achttiende eeuw)

**22 oktober
tot
23 december**

**TOEGANG
GRATIS**

Stedelijk Museum Aalst
Oude Vismarkt 13 te 3000 Aalst

Stedelijk Museum Aalst
Aalst van Brussel
Groningen

Affiche van de tentoonstelling.

111. Houten gekleurde processiemaquette van de Werfkapel, gebouwd in 1782-1784 aan de Werf in de Molenstraat te Aalst, vermoedelijk naar een plan van Malfeson.

(Aalst, Stedelijk Museum)

De kapel werd verwoest in 1940 en is nadien vervangen door de huidige kapel.

7. Het Keizersplein

Dit plein ontstaat na de eliminatie van de stadsvesten. De vest tussen de Zoutstraatpoort en de Gentse Poort wordt ook nog Karmelietenvest en Paardenkouter genoemd. De naam **Keizersplein** (Place Impériale) ontvangt het in 1808 ter ere van keizer Napoleon.

In 1791 beslist het stadsbestuur dat de westzijde van de vest mag bebouwd worden. Daartoe wordt een strikt **stedenbouwkundig plan** opgesteld dat de bouwlijn bepaalt, de bouwhoogte, het aantal verdiepingen en de kleur van de pannen. De straatwand wordt opgevat als één lange gevel met repetitieve elementen en in het midden het accent van een groter gebouw met fronton. Dit plan is opgemaakt in overleg met **Pieter De Somere**. Stadsarchitect **Jan Baptist Teirlinck** wordt belast met het toezicht op de naleving. Het plein wordt beplant met bomen en krijgt het karakter van een promenade. Het wordt bij uitstek de woonbuurt voor de rijke Aalsterse burgerij.

Aan dit plein wordt in 1793 door de meester-timmerman Jan Baptist Capiau '**Het Concert**' gebouwd. Het Concert fungeert als een private club met een literair kabinet, een muziek- en balzaal, een rook- en biljartzaal ten behoeve van de ontspanning van de burgerij.

In grote lijnen is het uitzicht van het Keizersplein behouden. Jammer genoeg is door recente appartementsbouw het oorspronkelijke gabarit van het gevelfront, hier en daar doorbroken.

112. Plan met aanduiding van de bouwlijn aan de Karmelietenvest (Keizersplein).

Pieter De Somere en Jan Baptist Teirlinck, pentekening, 1791.

(Aalst, Stadsarchief, K & P, 9)

113. Stedenbouwkundige voorschriften voor de bebouwing aan de Karmelietenvest (Keizersplein) te Aalst, opgesteld in overleg met Pieter De Somere, 1792.

(Aalst, Stadsarchief, Oud archief Aalst, 27)

114. Geïdealiseerd gezicht op de westwand van het Keizersplein.
De Comitatu Alostano ejusque descriptione, attributis et propietatibus.

Handschrift met een kopie van een verhandeling van stadsgriffier Romaan de Visschere (begin 17de eeuw), gemaakt door Philips Willem van den Broucke (einde 18de eeuw). In het handschrift staan 14 anonieme pentekeningen, waarvan er één gedateerd is in 1796. (Aalst, Stadsarchief, Oud archief Aalst, 2)

115. Foto van de centrale gevel met fronton en gegroefde pilasters, gebouwd circa 1800 aan de westwand van het Keizersplein te Aalst.

116. Schets voor de bouw van een overdekte riolering aan de Karmelietenvest te Aalst.

Frans Drieghe en Pieter De Somere, 1792.

(Aalst, Stadsarchief, Oud archief Aalst, 27)

117. Fotokopie van een pagina uit het resolutieboek van 'Het Concert' met de overeenkomst met Jan Baptist Capiiau voor de bouw van de zalen aan de Karmelietenvest, 1792.

(Privébezit)

118. Ledenlijst van 'Het Concert' in 1797, gerangschikt per straat. (Aalst, Stadsarchief, niet geklasseerd archief Het Concert)

119. Elektronische lijst met beeldimpressie van de huidige westwand van het Keizersplein te Aalst.

120. Gevelplan van een niet geïdentificeerde en gelokaliseerde grote woning te Aalst.

Ontwerper onbekend, pentekening, einde 18de eeuw.

(Gent, Rijksarchief, K & P, 942/3).

8. De Aalsterse Tekenacademie

De Aalsterse **Tekenacademie** komt er pas in 1805. Dit is later dan in de grote steden, ook later als in vergelijkbare steden als Oudenaarde, Mechelen en Kortrijk, maar vergelijkbaar met Dendermonde (1800) en Sint-Niklaas (1813). Directeur van de Academie wordt de Mechelse beeldhouwer **Willem Van Buscom** (1756-1831). Van Buscom zelf,

classicistisch gevormd, is de ontwerper van de preekstoelen van de kerk van Vlierzele en van de Sint-Martinuskerk te Aalst. Hij brengt het academieonderwijs vrij vlug op een hoog klassiek academisch niveau. De Gentse architecten Louis Roelandt en Pierre-Jacques Goetghebuer zijn er regelmatig jurylid. In de stijl van de late 18de eeuw ontwerpt Van Buscom in 1824 een plan voor een nieuw stadhuis van Aalst. Uiteindelijk zal het een plan van Roelandt zijn, dat in 1828 wordt uitgevoerd (huidige voorbouw aan de Grote Markt).

Een selectie uit een schenking aan het stadsarchief van tekeningen uit de beginperiode van de Academie geeft ons een beeld van het architectuuronderricht.

121. Plan voor een nieuw stadhuis aan de Grote Markt te Aalst (niet uitgevoerd).

Willem Van Buscom, pentekening en aquarel, 1824.

(Aalst, Stadsarchief, K & P, 18)

122. Ontwerptekening voor een grafmonument van een kanunnik in (vermoedelijk) de Mechelse Sint-Romboutskathedraal.

Willem Van Buscom, pentekening en aquarel, vóór 1796.

(Aalst, Stedelijk Museum, 5091)

123. Drie studententekeningen uit de beginjaren van de Aalsterse Academie tijdens het directoraat van Willem Van Buscom.

Bemerk de handtekeningen van de Gentse architecten Louis Roelandt en Pierre-Jacques Goetghebuer.

(Aalst, Stedelijk Museum, collectie Academietekeningen)

124. Elektronische lijst met projectie van een tiental studententekeningen uit de beginjaren van de Aalsterse Academie.

(1820-1840)

Luc Geeroms

conservator Stedelijk Museum Aalst

Dirk Van de Perre

samensteller van de tentoonstelling

Het begeleidende boek Dirk VAN DE PERRE e.a., *Architectuur van de verlichting. Jan Baptist Simoens en tijdgenoten in het Land van Aalst (tweede helft achttiende eeuw)*, Gent, 2012, 96 pp., 64 kleurenfoto's (verschenen in de reeks Kleine Cultuurgidsen van de prov. Oost-Vlaanderen) is te verkrijgen aan de prijs van € 6.

Dit boek kan besteld worden op de Dienst Erfgoed van de provincie op het emailadres:

hilde.de.mulder@oost-vlaanderen.be

Het is eveneens te bekomen aan de balie van de Stedelijk Museum te Aalst, wat verzendingkosten uitspaart.

Het Simoensnummer van *Het Land van Aalst*, jg. 63, 2011, nr. 3, 138 pp. met 44 illustraties is eveneens nog te koop aan de balie van het Stedelijk Museum te Aalst voor de prijs van € 10.

Erratum, jg. LXIII, 2011

- in nr. 3, p. 303 staat dat de Engelse kapitein Mercer **na** de Slag van Waterloo op 20 mei in de Ninoofse verlaten abdijgebouwen verbleef. Terecht wees Wilfried Jacobs, specialist in militaire geschiedenis, ons erop dat dit **vóór** de Slag van Waterloo moet zijn.
- in nr. 4, p. 387-388 in de 'Lijst van de beschermende en steunende leden 2011' werd volgend steunend lid vergeten:
De Schrijver-Breynaert uit Nieuwerkerken

Waarvoor onze verontschuldigen.

LOUIS PAUL BOON EN ZIJN ZOEKTOCHT NAAR HET VERLEDEN

Romain John VAN DE MAELE

‘Ik zou eigenlijk graag een geschiedkundig werk maken dat letter na letter juist is, dat mag gecontroleerd worden in boeken en bladen, in alle bronnen.’¹

Het werk van Louis Paul Boon (1912-1979) doet nog steeds veel inkt vloeien, en het honderdste geboortjaar van de ‘tedere anarchist’ wordt herdacht met twee tentoonstellingen. In het Stedelijk Museum van Aalst wordt de loper uitgerold voor Jan de Lichte, Adolf Daens en de opstandige Geuzen. Tijdens hun leven verging het de opstandelingen minder goed. Het Letterenhuis (Antwerpen) belicht het werk en het leven van Boon ‘aan de hand van zijn verschillende woningen’.² In deze korte terugblik op Boons zoektocht naar het verleden, vraag ik aandacht voor de historische romans die hij heeft geschreven.

Een ‘schilder’ die schrijver werd

Als jongeling droomde Boon ervan schilder te worden, en in de Aalsterse academie leerde hij samen met o.a. Maurice Roggeman (1912-1990) en Robert van Kerkhove (1909-1945) hoe een schilderij wordt opgebouwd. De droom om schilder te worden, liet hij vrij vroeg los. Tijdens zijn legerdienst schreef hij aan zijn vriend en kunstbroeder Roggeman opvallend literair gekleurde brieven, en tijdens de mobilisatie schreef hij vanuit Tessenderlo dat iemand de afgewerkte stukken van zijn roman (*Het brood onzer tranen*) aan het overtypen was.³ Hoewel Boon zijn hele leven lang bleef schilderen en tekenen, beantwoordde schilderen toch niet echt aan zijn drang om het leven te verbeelden, en in een van zijn cursiefjes liet hij zich later ironisch uit over zijn leraar

1 Geciteerd naar Herwig LEUS en Julien WEVERBERGH, *Louis Paul Boonboek*, Antwerpen/Amsterdam, Elsevier Manteau, 1981, p. 143.

2 Kris HUMBEECK en Britt KENNIS, ‘Louis Paul Boon 1912-1979. Villa Isengrimus’, in: *Zuurvrij*, december 2011, nr. 21, p. 74-82, waar 74.

3 Louis Paul BOON, *Brieven aan Morris*, Maastricht, Gerards & Schreurs, 1989, p. 37.

schilderkunst, Ernest vanden Panhuysen (1874-1929).⁴ Een jaar na het overlijden van Vanden Panhuysen, die als schilder op zijn lauweren was blijven rusten maar wellicht toch een goede leraar was, schreef Boon aan zijn vriend Karel Colson: 'Later, als ik zal groeien, in kracht van woorden, en sgerpheid van pen, zal ik m'n boeken over de wereld slingeren als zwiependе zweepslagen.'⁵ Boon was amper achttien toen hij zijn definitieve en ultieme droom verwoordde.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog schreef hij een roman, *De voorstad groeit* (1943), die onmiddellijk veel aandacht kreeg. De publicatie van die roman had in Aalst het effect van een magneet. Andere Aalsterse schrijvers gingen bij Boon aankloppen en ze hebben, als het ware in het zog van Boons eerste succes, zelf een plaats verworven in de literaire canon. Zowel Marcel Wauters (1921-2005) als Ben Cami (1920-2004) hebben een plaats veroverd in het na-oorlogse poëtisch landschap. Boon nam geen genoegen met het verbeelden van zijn eigen tijd, hij ging vrij snel op zoek naar het verleden. In zijn bekende tweeluik over de Kapellekensbaan – *De Kapellekensbaan* (1953) en *Zomer te Ter-Muren* (1956) – typeerde hij het eerste deel als het boek 'over de kinderjaren van Ondineke, die geboren werd in tjaar 1800-en-zoveel.' Maar het boek was meer dan dat, het was ook een roman die 'zich veel later afspeelt, in onze moderne tijd van vandaag.'⁶ Het tweeluik was de eerste coherente poging om het sociaaleconomisch en politiek verleden van Aalst uit te beelden en dat verleden te verbinden met het leven na de Tweede Wereldoorlog. De 'wereld van vandaag' bleef een belangrijke rol spelen in zijn werk, zoals blijkt uit de reportage *Brussel een oerwoud* die hij voor het dagblad *De Rode Vaan* heeft geschreven (1946) en die door Maurice Roggeman werd geïllustreerd.⁷ Met zijn jeugd-vriend schreef hij voor hetzelfde blad de stripverhalen *De wonderlijke avonturen van Proleetje en Fantast* (1946) en *Proleetje en Fantast globetrotters* (1946-1947).⁸ Maar het verleden eiste steeds meer Boons aandacht op, en terwijl hij in het spoor van Ondineke liep, ging hij steeds verder terug. Eerst kwam de tijd van Jan de Lichte, de achttiende eeuw, aan bod in *De bende van Jan de Lichte* (1957), en daarna knoopte hij opnieuw aan bij een recenter verleden. In *Pieter Daens* (1971), een

4 Louis Paul BOON, *Boontjes 1959-1960*, Antwerpen, Houtekiet, 1988. Zie 'Blauwe vrouwen', p. 149-150.

5 LEUS en WEVERBERGH, *Louis Paul Boonboek*, p. 23.

6 Louis Paul BOON, *De Kapellekensbaan / Zomer te Ter-Muren*, Amsterdam, De Arbeiderspers / Em. Querido, 1980³, p. 10.

7 Louis Paul BOON, *Brussel een oerwoud*, Brussel, Culturele Centrale, 1999.

8 Louis Paul BOON en Maurice ROGGEMAN, *Proleetje en Fantast*, Amsterdam, Em. Querido, 1982.

remake van het tweeluik over de Kapellekensbaan, en *De Zwarte Hand* (1976) richtte hij het zoeklicht op de negentiende en de vroege twintigste eeuw. In *Het Geuzenboek* (1979) verliet hij Aalst en de Denderstreek en blikte hij nog verder terug.

Fictie en geschiedschrijving

In *De voorstad groeit* veranderde Boon zijn omgeving, de buitentekstuele werkelijkheid, in een tekstuele voorstad met tekstuele personages en tekstuele gebeurtenissen. Dat proces staat in de literatuurwetenschap bekend als *fictionalisering*. Het vervormende schrijven volstond echter niet om Robert van Kerkhove om de tuin te leiden. De jonge schilder herkende zich in een van de romanfiguren en verbrak de vriendschap met Boon. *Defictionalisering* probeert de tekstuele werkelijkheid ‘zoveel mogelijk met de buitentekstuele werkelijkheid te laten overeenstemmen.’⁹ Reportages, documentaires, (auto)biografieën... zijn voorbeelden van teksten die ‘pretenderen een één-op-één correspondentie met de buitentekstuele werkelijkheid te hebben.’¹⁰ Hoe dan ook, ‘ieder literair werk verwijst op de een of andere manier naar de historische wereld.’¹¹ Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat er veel raakpunten zijn tussen verhalen, novellen en romans aan de ene kant, en historische representaties aan de andere kant. Zowel romanschrijvers als historici proberen een coherent verhaal te vertellen, en dat veronderstelt dat ze op zoek gaan naar chronologische ankerpunten en oorzakelijke verbanden (causaliteit). Een haperend tijdsverloop en onsamenhangende handelingen of gebeurtenissen ondermijnen de geloofwaardigheid van een roman, en dat geldt evenzeer of nog meer voor een historische reconstructie.

Aan romans en geschiedschrijving gaat altijd een *werkelijkheid* vooraf, en als de literaire beschrijving overtuigend is, wordt het bewustzijn dat het om fictie gaat bijna volledig onderdrukt.¹² Dat effect doet zich voor bij het lezen van *Pieter Daens* en *De bende van Jan de*

9 Zie ‘Fictie, fictionaliteit’ in: Hendrik VAN GORP, Dirk DELABASTITA en Rita GHESQUIERE, *Lexicon van literaire termen*, Mechelen, Wolters Plantyn, 2007⁸, p. 172-173, waar 172.

10 *Ibidem*.

11 Barend VAN HEUSEN en Els JONGENEEL, *Algemene literatuurwetenschap. Een theoretische inleiding*, Utrecht, Het Spectrum, 1993, p. 63.

12 Nils Soelberg, ‘Romanens nulpunkt. Mellem virkelighedsreference og bevidst fiktion – romanens indre spejling’, in: Merete GERLACH-NIELSEN, Hans HERTEL & Morten NØJGAARD, *Romanteori og romananalyse*, Odense, Odense Universitetsforlag, 1977, p. 129-157, waar 130-131.

Onze wekelijkse Aflevering

Prijs per Aflevering: 1,50 Fr.

Abonnementsprijs:

Postcheckrekening nr. 88.61

3 m.: 18 fr. - 6 m.: 35 fr. - 1 jaar: 70 fr.

DE BENDE VAN JAN DE LICHTE

door Louis BOON

Hemel nog aan toe... net is Baru!

4de AFLEVERING

De Bende van Jan de Lichte, als feuilleton uitgegeven door Het Laatste Nieuws, 1951-1952 (verzameling R. J. van de Maele).

Onze wekelijkse Aflevering

Prijs per Aflevering: 1,50 Fr.
Postcheckrekening nr. 88.61

Abonnementsprijs:
3 m.: 18 fr. - 6 m.: 35 fr. - 1 jaar: 70 fr.

DE BENDE VAN JAN DE LICHTÉ

door Louis BOON

— Ik zal haar biecht horen, zei de monnik

9de AFLEVERING

Lichte.¹³ Voor het schrijven van de roman over de onderdrukking van banditisme in de achttiende eeuw – aanvankelijk een volksroman – en de documentaire roman over de negentiende eeuw heeft Boon gebruik gemaakt van bronnenmateriaal en verhalen van andere auteurs. In de ondertitel van het boek over Pieter en Adolf Daens werd het gebruik van bronnen geaccentueerd.¹⁴ In een roman vindt de lezer zelden een lijst van geraadpleegde werken, maar in *Pieter Daens* is dat wel het geval. In het voorwoord verwees Boon naar de eerste versie, *Fabriekstad Aalst*¹⁵, naar het werk van Karel van Isacker en Luc Delafortrie en een hele reeks dag- en weekbladen¹⁶ – en op die manier maakte hij duidelijk dat hij bij het schrijven van het boek steeds de historische werkelijkheid voor ogen had. De fictionele inbreng was nochtans groot.

Pieter Daens

In de eerste versie was het een externe, alwetende (auctoriale) verteller die de strijd beschreef, in de bekroonde roman liet Boon op overtuigende wijze Pieter Daens aan het woord – een ingreep die het fictiegehalte deed toenemen. Niemand kent zijn medemens of een personage voldoende om, met de eigen psyche en kennis als voorbeeld, tot de ultieme motieven door te dringen. Het bijwonen van gesprekken en gebeurtenissen, het lezen van een dagboek of artikelen en het bekijken van foto's zijn manieren om kennis te verwerven, maar ze volstaan niet om op een onaanvechtbare manier de innerlijke wereld van de ander binnen te dringen.¹⁷ *Pieter Daens* kwam uit de mond van een door Boon in het leven geroepen, ingebedde (personale) verteller, maar in het 'Na-woord' werd het verhaal van de strijd afgerond door een externe verteller. Het was alsof de 'geschiedschrijver' Boon nog eens afstandelijk terugblikte en tevreden was met het 'ooggetuigenverslag' van de drukker en journalist Pieter Daens. Eigenlijk hoefde Boon niet ongerust te zijn over het verhaal. De relatie tussen geschiedschrijving en de wereld van de roman berust immers op een fundamentele trek van het verstaan en verklaren. Wie zichzelf, zijn omgeving of anderen wil verstaan, vertelt

13 *De bende van Jan de Lichte* werd uitvoerig besproken door Gerard F.H. RAAT, Jos MUYRES en Frantisek KRATOCHVIL in *Poelvaar Poef*, september 2001, jrg. 1, nr. 1 en door Romain John VAN DE MAELE, 'Op het spoor van Boon. Een contextuele benadering', in: *Kreatief*, 1999, jrg. 33, nrs. 3/4, p. 3-143, waar 103-116.

14 De ondertitel van *Pieter Daens* luidt: 'Of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht.' Voorts werd verwezen naar de illustraties: tekeningen, foto's en documenten.

15 Louis Paul BOON, *Fabriekstad Aalst*, in: *Voor Allen*, 4 oktober 1969 - 31 mei 1975.

16 BOON, *Pieter Daens*, p. 7-8.

17 Peter HALLBERG, 'Dokumentarisk berättarkonst. Om dokumentarism och 'fiktiv dokumentarism' i amerikansk, tysk och nordisk litteratur', in: GERLACH-NIELSEN, HERTEL & NØJGAARD, *Romanteori og romananalyse*, p. 253-296, waar 277.

altijd een verhaal. De mogelijkheid om een deel van de ‘werkelijkheid’ in een verhaal te vatten (met een begin- en eindpunt, een noodzakelijke ruimte en krachten die met elkaar in het strijdperk treden) ligt aan de basis van opvattingen over oorzaak en gevolg en inzicht. Door verhalen te vertellen, begrijpt de mens of een romanpersonage steeds nieuwe fragmenten van zijn mislukkingen en successen, zijn haat en zijn liefde. Door het verhaal van de strijd tegen armoede en onderdrukking in de mond te leggen van een negentiende-eeuwse getuige en betrokkene en door zelf te selecteren uit de vele bronnen heeft Boon een overtuigende documentaire geschreven.

Volgens Frans-Jos Verdoort, dé historicus van het Daensisme, is *Pieter Daens* de belangrijkste van Boons historische romans. Hij beschouwt de roman over de sociale strijd niet als een meesterwerk, maar wel als een van de ‘hoogtepunten van de historische romankunst in Vlaanderen.’¹⁸ De criteria van de betere historische roman zijn volgens Verdoort: ‘een voldoende ruim aantal personages die psychologisch-maatschappelijk worden ontleed, een doorzichtige chronologie, een evocatieve tekening van feiten en omstandigheden en tenslotte het nauwkeurig in het oog houden van een ruim en gevarieerd bronnenmateriaal.’¹⁹

Albert Westerlinck (1914-1984), niet bepaald een liefhebber van het werk van Boon, loofde de ‘formidabele, ook fysieke werkkraft’ van de auteur.²⁰ Ook het literair vakmanschap werd door de Leuvense hoogleraar gewaardeerd. Hij vergeleek *Pieter Daens* met het werk van Balzac (1799-1850): ‘Boon beschrijft dit alles zo veristisch dat ik meer dan eens het gevoel had mij in een roman van Balzac te bevinden, een roman waarin de ‘comédie humaine’ van de kleine stadspolitiek met al haar hebzucht, tot de uiterste laagheid bereid, met rustig-scherpe objectiviteit wordt uitgebeeld.’²¹ Voor Westerlinck was het boek over het Daensisme ‘een biografie, geplaatst in een ruim gestoffeerde stads-geschiedenis en in fictief-autobiografische vorm.’ De criticus wees er ook op dat (auto)biografieën met een verzorgde stijl en een waardevolle inhoud sinds eeuwen tot de letterkunde behoren.²² Ook de academisch geschoolde criticus Wam de Moor reageerde positief. Hij wees op een

18 Frans-Jos VERDOORT, ‘Pieter Daens of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht’, in: *Berichten uit Boonland*, 1995, jrg. 1, nr. 3, p. 5-10, waar 6.

19 *Ibidem*.

20 Albert WESTERLINCK, ‘Louis Paul Boon als biograaf’, in: *Dietsche Warande en Belfort*, 1972, p. 533-538, waar 533.

21 *Ibidem*, p. 534.

22 *Ibidem*, p. 536.

belangrijk verteltechnisch aspect: Boon kon Pieter Daens ‘niet meer laten vertellen dan waarvan de journalist zich in zijn bladen *Het Land van Aelst* en *De Werkman* op de hoogte had getoond.’²³ Anders gezegd, de beperkingen van de ingebedde verteller hadden een bindend effect: alleen wat in de bladen van Daens was verschenen, kon hem in de mond worden gelegd. Deze verteltechnische aanpak reduceerde de mogelijkheid om gebruik te maken van subjectieve of weinig waarschijnlijke uitspraken en beschrijvingen. De vrijheidsmarge van de overkoepelende verteller bleef beperkt tot het al dan niet citeren van de uitspraken van Pieter (en Adolf) Daens en hun tegenstrevers. De roman was en bleef uiteraard een fictioneel geheel, want de vertelinstantie maakte een keuze uit het overvloedige bronnenmateriaal, maar de keuze was historigrafisch verantwoord.

De Zwarte Hand

Heel wat minder overtuigend en chronologisch minder doorzichtig is *De Zwarte hand*, de roman over het anarchisme in Aalst en omstreken.²⁴ Hoewel anachronie bij het vertellen ‘eerder regel dan uitzondering’ is,²⁵ is het grillige tijdsverloop in *De Zwarte Hand* – vooral in vergelijking met het sterk gestructureerde verloop in *Pieter Daens* – niet alleen zeer opvallend, maar ook hinderlijk. In *De Zwarte Hand* heeft Boon zijn pen aan een auctoriale verteller toevertrouwd. Een aantal ‘anarchistische’ handelingen en gebeurtenissen werd al in *Pieter Daens* gesignaleerd – in *De Zwarte Hand* bedacht de verteller echter een (vaak doorzichtige) schuilnaam voor de ‘anarchisten’ en voor de omstreden politicommissaris die de bendeleden het leven zuur maakte. Ook het boek over de anarchisten kreeg een beschrijvende bijtitel: ‘of het anarchisme van de negentiende eeuw in het industriestadje Aalst’. De documentaire (historische) roman werd ingeleid met een voorwoord en uitgeleid met een nawoord. Het boek bevat geen literatuurlijst, maar wel een ‘systematische’ namenlijst met de volgende onderverdelingen: de voornaamste anarchisten, de voornaamste vrouwen en geliefden der anarchisten, de socialisten met anarchistische opvattingen of sympathieën, de voornaamste politiemannen, verdacht van samenwerking met de anarchisten, of dan toch verstrikt geraakt in hun beweging en de voornaamste

23 Wam DE MOOR, *Wilt u mij maar volgen? Kritieken en profielen over het proza van de jaren zeventig*, [Amsterdam], Synopsis, 1980, p. 53.

24 Romain John VAN DE MAELE, *Van Fabriekstad Aalst tot De Zwarte Hand. Louis Paul Boon als 'historiograaf'*, Heverlee, Raakpunt, 1995.

25 VAN HEUSDEN en JONGENEEL, *Algemene literatuurwetenschap*, p. 86.

jonge vrouwen en meisjes, die getuigden dat zij door ondercommissaris Dabbers werden aangerand.²⁶

In het 'Woord vooraf' wijst Boon erop dat gerechtelijke dossiers die zich in 1914 in de archieven van de rechtbank van Dendermonde bevonden 'voor immer verloren' zijn gegaan in de door de bezettingstroepen veroorzaakte brand. Documenten die in Gent werden bewaard, gingen in 1926 in vlammen op. Boon zag zich dan ook verplicht gebruik te maken van het Aalsterse politiearchief, verslagen van gemeenteraadszittingen en dag- en weekbladen. 'Tevens, de duivel hale ons,' schreef hij, 'werd gebruik gemaakt van nog gefluisterde verhalen door ouden van dagen.'²⁷ In het nawoord wees Boon erop dat hij, na het schrijven van het boek, de toelating ontving om het 'dossier Dabbers' in te kijken. Naar verluidt, was het dossier uit de brand gered en naar het Rijksarchief overgebracht, maar de lezing maakte de onderzoeker niet veel wijzer, integendeel: alles werd 'nog raadselachtiger dan het reeds was.'²⁸ In 'Wie geen bom durft gooien, schrijf er één!' bekleemtoonde Kris Humbeeck dat de 'bronnen die Boons lectuur van het Aalsterse anarchisme een meer wetenschappelijk aura zouden kunnen geven, ontbreken. Ze zijn er gewoon niet meer,' schreef hij. Ook hij verwees naar de branden, en hij voegde eraan toe dat 'men' het verhaal van het anarchisme kennelijk maar liever verborgen wilde houden.²⁹ Wie een roman leest – en dat geldt ook voor de historische roman – verlangt niet naar een 'wetenschappelijk aura', maar hecht wel belang aan een realistische en getrouwe uitbeelding, en dat verlangen sluit het gebruik van fictie helemaal niet uit.

Dabbers was al aanwezig in *Pieter Daens*, en in die roman heette hij Camillus Commerman (1861-1941). Zijn tegenstander, Aart Niels, heette Franciscus Xaverius van der Niepen (°1867). Aart Niels ging in Aalst als Sooiken van der Niepen door het leven, en hij heeft, zoals dat in *De Zwarte Hand* het geval was, meermaals veel tijd in de gevangenis doorgebracht. Of Van der Niepen een anarchist was, valt niet af te leiden uit de krantenberichten waarin zijn veroordelingen werden beschreven, maar hij was alleszins *links* georiënteerd. Volgens Bert van Hoorick (1915-2000) heeft Boon Sooiken van der Niepen goed gekend, en wat meer is, Van der Niepen heeft een dagboek bijgehouden, 'twaalf

26 Louis Paul BOON, *De Zwarte Hand*, Amsterdam, De Arbeiderspers / Em. Querido, 1977³, p. 289-295.

27 BOON, *De Zwarte Hand*, p. 5-6, waar 6.

28 *Ibidem*, p. 269.

29 Kris HUMBEECK, 'Wie geen bom durft gooien, schrijf er één!', in: *De Kantieke Schoolmeester*, december 1995, nr. 8, p. 23-74, waar 71.

dicht beschreven cahiers.³⁰ Bert van Hoorick heeft me tijdens gesprekken in de jaren 1990 het bestaan van die dagboeken bevestigd, en als Aart Niels inderdaad Sooiken van der Niepen was, dan bestond er naast de krantenartikelen en andere documentatie een (weliswaar subjectieve) bron over het al dan niet anarchistisch gedrag van Aart Niels. Boon kende deze 'cahiers', maar hij omschreef ze meermaals als 'Memoires'. Na eerdere vermeldingen in *De Zwarte Hand*, erkende hij in hetzelfde boek dat hij de schriften van Niels (vóór hun vernietiging door een familielid van de 'anarchist') 'heel toevallig' in handen had gehad, en hij voegde eraan toe dat een aantal zaken heel uitvoerig werd behandeld, andere gebeurtenissen of handelingen werden verzwegen.³¹ Anders gezegd, er was meer bronnenmateriaal beschikbaar dan het politiearchief en de krantenartikelen. Toch heeft dat materiaal niet tot een coherent verhaal geleid en de vermelde anarchistische blaadjes staan nooit direct in verband met Niels (Van der Niepen). *De Zwarte Hand* heeft niet alleen positieve reacties gekregen, menig recensent heeft ook op het gebrek aan historische overtuigingskracht gewezen. Boon heeft er in de documentaire nochtans meermaals op gewezen dat het boek geen roman was:

Het is slechts geschiedenis, het zijn slechts waargebeurde feiten...³²

Slechts met alle voorbehoud mogen deze fluisterpraatjes aangehaald, want niet het minste bewijsmateriaal kon ervoor aangevoerd.³³

In een verhaal raakt alles opgelost, in een trouw verslag der werkelijkheid staat men voor onoplosbare raadsels.³⁴

... en moest dit boek geen geschiedenis zijn, zodat we ons wat fantasie mochten veroorloven...³⁵

Misschien waren die uitspraken wel ironisch bedoeld, maar tijdens de laatste jaren van zijn schrijverschap wilde Boon 'eigenlijk graag een geschiedkundig werk maken dat letter na letter juist is, dat mag gecontroleerd worden in boeken en bladen, in alle bronnen', zoals hij aan Herwig Leus en Julien Weverbergh vertelde. Wie de uitspraak ernstig neemt, komt bij het lezen van *De Zwarte Hand* bedrogen uit. Wam de Moor heeft er terecht op gewezen dat alle informatie over het anarchisme er in *De Zwarte Hand* 'met de haren bijgesleept' is. 'In feite schrijft

30 LEUS en WEVERBERGH, *Louis Paul Boonboek*, p. 43

31 BOON, *De Zwarte Hand*, p. 48.

32 *Ibidem*, p. 244.

33 *Ibidem*, p. 254.

34 *Ibidem*, p. 255.

35 *Ibidem*, p. 264.

[Boon] uitsluitend over een groep desperado's en dieven die uiteraard hun motieven hebben – maar daar horen we nu juist niets over.³⁶

Ter afronding

De bende van Jan de Lichte, *Pieter Daens* en *De Zwarte Hand* heb ik meermaals gelezen, en ik ben ervan overtuigd dat Boon met deze historische romans de belangstelling van de gewone lezer voor de sociale geschiedenis heeft gestimuleerd. Een beperkt aantal historische onjuistheden in *Pieter Daens*, het hoge fictiegehalte van het boek over de roversbende die in het Land van Aalst actief was en de uitdagende slotwoorden van *Jan de Lichte* doen geen afbreuk aan die verdienste. Van de drie werken is *De Zwarte Hand* duidelijk het minst coherente, en de 'historische' uitbeelding van de strijd tussen Dabbers en Niels is zeer onbetrouwbaar. Het boek kan wel als een spannende roman worden gelezen, en het is enigszins vergelijkbaar met Boons roman over de bendeleider uit Velzeke. Het is o.a. bedoeld om onrecht en hypocrisie uit te beelden en om de lezer tot een eigen lezing van de geschiedenis aan te zetten. Met *De bende van Jan de Lichte* is Boon echter beter geslaagd in zijn opzet.

Het Geuzenboek, het boek over de Beeldenstorm, de Opstand en de val van Antwerpen... is volgens Westerlinck 'langdradig'³⁷ – en ik treed dat oordeel bij. Belangrijker, alleszins voor wie het boek als historische roman leest, is de kritiek van de historicus Marcel Backhouse: 'Hoewel [Boon] belangrijke studies en bronnenpublicaties heeft geraadpleegd, schoof hij in menig opzicht de historiciteit terzijde om plaats te ruimen voor originaliteit. Zo o.m. trekt hij gebeurtenissen uit hun context en gooit hij ze chronologisch door elkaar om ze aan zijn eigen, persoonlijke visie en interpretatie aan te passen.'³⁸ Ondanks de talrijke onjuistheden en afwijkingen van de realiteit was het slotcommentaar van Backhouse zeer positief: "De grote verdienste van *Het Geuzenboek*" ligt volgens Backhouse "in het feit dat Boon historisch gerechtvaardigde standpunten heeft trachten te verwoorden." Hij deed dat bovendien 'in origineel bezielde verband.' Backhouse sloot zijn bespreking af met de volgende woorden: 'Tenslotte, zich aan de zijde scharend van de verdrukten is hij er ontegensprekelijk in geslaagd de strijd van de Geuzen in Vlaan-

36 DE MOOR, *Wilt u mij maar volgen?*, p. 59.

37 ALBERT WESTERLINCK, 'Zuidnederlands proza. I. Louis Paul Boon', in: *Dietsche Warande en Belfort*, 1979, p. 778-781, waar 781.

38 MARCEL BACKHOUSE, 'De historische realiteit in Louis Paul Boons "Geuzenboek"', in: *Ons Erfdeel*, 1980, jrg. XXIII, nr. 1, p. 5-16, waar 5.

deren eervol te rehabiliteren.³⁹ In vergelijking met vakhistorici verhuult Boon zijn standpunt inderdaad veel minder – schrijven, en dat geldt ook voor het beschrijven van het verleden, impliceert altijd de keuze van een standpunt, precies zoals bij het schilderen, fotograferen en filmen.

Romain John van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

39 *Ibidem*, p. 15.

ENKELE MERKWAARDIGHEDEN UIT DE OUDE O.-L.-VROUW-HEMELVAARTKERK TE EREMBODEGEM

Ronald VAN BELLE

Over de oude kerk van Erembodegem is niet zoveel geweten, men kan dit samenvatten als volgt. Naar oorsprong is het misschien een Karolingische stichting, de vroegste schriftelijke vermelding dateert van 1117, wanneer Burchard, bisschop van Kamerijk, de kerk aan de abdij van Affligem schenkt. Dit werd door Boudewijn en Iwein van Aalst in 1125 herbevestigd. In 1472 brandde de kerk af en in 1582 viel ze ten prooi aan de godsdienstonlusten, waarbij ze opnieuw in de vlammen opging. De laatgotische, classicistisch verbouwde kerk werd op 19 mei 1940 door Duitse brandbommen volledig vernield. De herbouwde O.-L.-Vrouw-Hemelvaartkerk dateert van 1951-1953. Van het oude patrimonium bleef niets over, de oude kerk was trouwens niet rijk aan kunstwerken. Als merkwaardigheid wordt een preekstoel van de 18de eeuw vermeld. De fototheek van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) te Brussel bevat trouwens opvallend weinig afbeeldingen over Erembodegem.

Een priestergrafzerk van 1540

Men kan zich thans nog moeilijk indenken dat de kerkvloeren vroeger gans bezet waren met grafzerken. Grafmonumenten vormden lang, naast beelden en schilderijen, de belangrijkste kerkstoffering. Grafconcessies waren voor de kerk een belangrijke inkomstenbron. Wanneer de vloer vol geraakte werd die regelmatig opgeruimd, graven van uitgestorven of uitgeweken families verdwenen, grafconcessies die niets meer opbrachten werden beëindigd om plaats te maken voor nieuwe. Met de beeldenstorm verdwenen tal van grafmonumenten, vooral de meer luxueuze. De verwoeste kerken werden spoedig hersteld en hierbij werd heel wat van het beschikbare steenmateriaal herbruikt, zo werden voor de vernielde altaarbladen vaak oude grafzeken aangewend. Luc Robijns, kunsthistoricus en bestuurssecretaris bij Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium van de provincie Oost-Vlaanderen verzocht

Grafzerk van Jacob vander Eeckels, 1540, in de rouwkapel van de O.-L.-Vrouw-Hemelvaartkerk, Erembodegem.

(foto Anna Van Damme)

ons enkele jaren geleden een zwaar verweerde grafsteen te bezichtigen, die zich bevond in de pastorietuin van Erembodegem, men kan deze beschrijven als volgt:

- **Naam:** verweerd maar waarschijnlijk te lezen als “Jacob vander Eekels” (of “Erkels” of “Eekers”).¹
- **Datum:** † 1540.
- **Afmetingen:** trapeziumvormig, oorsponkelijk afmetingen, breedte boven +/-105 cm, breedte beneden +/- 78 cm, hoogte +/-180 cm en dikte (op zijn breedst) +/- 16 cm.
- **Materiaal & staat:** zerk van Ledisch zandsteen, met materiaal verlies aan alle hoeken ook in dikte; zware verwerking.
- **Beschrijving:** trapeziumvormige zerk met in het midden een vierpas met een kelk en hostie en een grafschrift (afb. 1).
- **Opschrift:** gegraveerd in gotische letters op een doorlopende randlijst: *“Hier leit begrave(n) heer/ Jacob van der Eekels (?), die starf int Jaer onses/ heeren XVc ende/ XL den XVste(n) dach van nove(m)ber saliger memorie”*.
- **Bespreking:** De oude trapeziumvorm is totaal ongebruikelijk voor de jaren 1540. Doorgaans is het de vorm van romaanse grafzerken en de trapeziumvorm verdwijnt bijna volledig begin 1300. Ook de aanwending van zandsteen is niet meer zo gebruikelijk voor deze periode, zo wordt voor grafzerken van de jaren 1540 vaak blauwe hardsteen gebruikt zoals graniet van Écaussinnes. De vorm laat vermoeden dat hier een afgesleten, laat romaanse zerk, werd herbruikt, daterend van het eerste derde van de 13de eeuw.² De kelk gegraveerd bij de heraanwending wijst op een priesterzerk. Om kosten te besparen, zal men misschien voor de overleden priester of pastoor (?), een in het kerkkoor liggende oude afgesleten zerk herbruikt hebben. Steenhouwers kochten trouwens vaak oude zerken op van de kerkmeesters en recycleerden die. Over deze priester is niets geweten. Het oud kerkarchief van Erembodegem is niet zeer rijk³ en kerkelijk was Erembodegem tot 1594 afhankelijk van het bisdom Kamerrijk, daarna kwam het onder Mechelen te behoren en bij het concordaat van 1802 werd het aan Gent toegevoegd.

1 De naam komt niet voor in de pastoorlijst van Erembodegem, gepubliceerd door J. DE BROUWER, Bijdragen tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstige leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796, V, Dendermonde, 1975, p. 26-27.

2 Dr. Jean-Claude Ghislain, een specialist van romaanse grafzerken bevestigde ons vermoeden en schreef: «Les dimensions de la dalle trapézoïdale d'Erembodegem font songer a la forme élargie des dalles romanes tardives tournaisiennes, c'est-à-dire du premier tiers du 13e siècle».

3 Zie G. ASAERT, W. BUNTINX, e.a., Archieven van Oost-Vlaamse kerkfabrieken (Oud Regiem), Brussel, ARA, 1968, dl. II, p. 323-325.

Deze vrij merkwaardige zerk werd opgekuist en het grafschrift en de kelk werden deskundig met witte kalkverf opgehoogd door Anna Van Damme zoals dit trouwens bij de aanmaak van de grafzerk vaak ook het geval was. De herstelde zerk kreeg een gepaste opstelling in de rouwkapel van de O.-L.-Vrouw Hemelvaartkerk. Deze redding van het oude patrimonium verdient zeker een ermelding en navolging.

Een uitzonderlijke romaanse kraagsteen

Na het onderzoek van de grafzerk, wees pastoor Frans Van Peteghem ons nog op de aanwezigheid van een steensculptuur in de pastorietaun (afb. 2). Het betreft een uiterst zeldzame romaanse kraagsteen die vroeger gebruikt werd om een kroonlijst of een boog te schragen. De steenblok heeft een lengte 44,5 cm op breedte van 34,5 cm en een hoogte van 26 cm.

Romaanse kraagsteen uit de 2de kwart van de 12de eeuw, pastorietaun, afkomstig van de oude kerk van Erembodegem, thans aanwezig in de rouwkapel. (foto auteur)

Deze kraagsteen vertoont een mannenhoofd met licht geopende mond en diende te Erembodegem waarschijnlijk om een buiten kroonlijst te schragen. De steensoort is moeilijk te bepalen, het is een grijze vulkanische steen, zeker geen doornikse kalksteen, het zou ons inziens wel vulkaansteen uit de Eifel (Duitsland) kunnen zijn. De datering is eveneens een moeilijke aangelegenheid maar is waarschijnlijk rond de tweede helft, ja misschien zelfs het tweede kwart van de 12de eeuw te plaatsen. De enige andere ons bekende exemplaren van zulke oude kraagstenen in Vlaanderen, zijn deze van Ronse. Ze zijn van bruine ijzerzandsteen en bevinden zich nu in het noord transept van de de collegiale kerk van Ronse. Ze zijn evenwel veel ouder en meer archaisch van uitzicht; ze dateren vermoedelijk van het eerste kwart van de 11de eeuw. Zulke koppen, soms muiltrekkende gezichten, hadden in deze tijden, toen het bijgeloof nog welig tierde, een duivelafwerende functie. Ze komen in romaanse kerken in Frankrijk wel meer voor.

Dit uitzonderlijk romaans bouwfragment, vrij enig in België en waarschijnlijk een stille getuige van de oude kerk van Erembodegem, werd inmiddels eveneens in de rouwkapel veilig ondergebracht

Ik dank E.H. Pastoor Frans Van Peteghem om zijn bezorgdheid voor het behoud van dit merkwaardig patrimonium alsook voor zijn vriendelijk onthaal tijdens ons bezoek. Onze dank gaat ook naar mevrouw Anna Van Damme die zo vriendelijk was ons een foto van de door haar gerestaureerde zerk toe te sturen en die hier ook werd afgebeeld.

Ronald Van Belle
Korte Lane 12
8000 Brugge

TAKSEN EN BELASTINGEN DE PASTOORS VAN NEDERBRAKEL EN VAN OPBRAKEL IN HET VERWEER

Sylvain DE LANGE

“Geef aan God, wat God toekomt en aan de keizer wat de keizer toekomt”. Helemaal akkoord, dacht zeker de clerus, maar wat komt de keizer toe? Fiscale constructies om taksen en belastingen te ontwijken zijn van alle tijden.

“Het Vlaems Settingh-Boecxken”, uitgegeven te Gent in 1694, bevat een schat aan gerechtelijke uitspraken in zake fiscale betwistingen. Dergelijke uitspraken waren uiteraard belangrijke precedentes voor de talrijke advocaten, die pleitten in gelijkaardige geschillen. Het “Setting-Boecxken” werd opgemaakt, zoals eertijds de catechismus, in de vorm van vraag en antwoord.

We vonden twee uitspraken in zaken die de pastoors van Nederbrakel en van Opbrakel voor de rechtbank hadden aangekaart. De omstandigheden waren wel uitzonderlijk. In het laatste kwartaal van de 17de eeuw teisterden de troepen van Lodewijk XIV decennia lang onze gewesten, met opeisingen allerhande als gevolg. Het is in die omstandigheden dat Jan Van Langendonck, pastoor van Nederbrakel en Anthonius De la Fontaine, de beruchte pastoor van Opbrakel¹ zich tot de rechtbank wendden.

We citeren letterlijk uit het “Boecxken”

1 We hebben diverse bijdragen gewijd aan Anthonius De la Fontaine, die van 1654 tot zijn dood in 1710 pastoor is geweest in Opbrakel. We citeren uit “Antonius de la Fontaine (1653-1710). Portret van een merkwaardig pastoor van Opbrakel” (Land van Aalst. XXVIII, 2, 1976, p 36-37): “In de loop van de jaren wordt het echter steeds duidelijker dat de la Fontaine zwoegt, gronden pacht en verpacht, de “costuymen” bestudeert, regelmatig naar verscheiden rechtbanken loopt en tegen iedereen van klein tot groot om uiteenlopende redenen klachten uit en neerlegt of iedereen bedreigt, niet meer in naam van de gerechtigheid, maar doodeenvoudig uit een niet te verzadigen drang naar een steeds grotere materiële rijkdom... Anthonius de la Fontaine, die zijn hele leven lang de materiële rijkdom heeft nagestreefd, is er dus nooit mee gelukkig geweest en is ten slotte gestorven als een rijk(?) maar vereenzaamd, verbitterd en ontgoocheld man in een totaal vervallen pastorie”

1. In de zaak van Jan Van Langendonck

“*Vra.* Zyn dan de Gheestelycke ook belastelyck met Logementen van Soldaeten / passagen ende repassagen / Redemptien van Garnisoenen/ Ec.

Antw. §1. In 't regard vande Logementen / is te maecken distinctie / tusschen het effectif Logement / ende de bekostinge van het selve... De reden hier van schynt te wesen dat dit Logement perturbeert de Gheestelycke Oeffeninge.

§2. Inde Bekostinghe vande Logementen / als ook van de passagen / Redemptien Ec. Gelden sy over hun Bedryf, gelyck inde Beden ende Subsidien: oock naer de gheschreven rechten statuierende.

§3. Dese belastinghe is oock in observantie / ende bevestigt up diverse Ghewysden / namentlyck up de *vermaerde Sententie vanden 16 April 1640.* hier achter num 4.

§4. Hiervan en zyn niet contrarie de Decisien onlangs ghegeven in den *Grooten Raede Reformatoire* van die *van Vlaenderen*, inde saecke van Heer Jan van Langendonck, Pastor van Nederbraeckle, Appellant tegens Burghemeester ende Schepenen aldaer Gheinthimeerde: Mitsgaders in de gone vanden Pastor van Zele, oock Appellant tegens Burghemeester ende Schepenen der selve Prochie Gheinthimeerde. By welcke verklaert is dat de voorseyde Pastors waeren vry van d'Onkosten van de Logementen aldaer in questien. Om dieswille dat de voorseyde twee Ghewysden zyn ghebauwt soo men verstaet / op twee besondere circumstantien / ter oorsaecke van de welcke de Logementen dies aldaer questie was / niet en waeren gheschiedt op de forme ordinaire / by Billetteringhe / nochte oock by ordre van Boven. Maer wel het eerste by ghewelt / ende overlastinghe vanden Franschen Vyandt. Ende het tweede / by Airkracht / ende à la foule: Ter causen van welcke ongevallen geene recompensie / ende soo geene Ommestellinge en wort gedaen. Tot confirmatie van dien is te noteren / dat de Landt-Dekens van het Christendom ten jaere 1685. versocht hebbende eene generaele Declaratie vanden Koning, by de welcke soude worden gestatueert / dat inghevolghe vande voorseyde twee Sententien *vanden Grooten Raede*, alle de Gheestelyckheyt vande Provincie soude worden vry ghehouden van de Logementen van Soldaeten: is haerlieders versoeck afgheslaghen gheweest.

2. In de zaak Anthonius De la Fontaine

1. Vra. Wat verstaet ghy / door den Opdracht vande Goederen aende Prochie?

Ant. De cессie, de welcke den Proprietaris ofte Bedryfver is doende, aen het Ghemeente vande Prochie, Heerlyckheyt ofte splete, alwaer hy pointelyck is, van het ghebruyck van syne Goederen: om gheduerende den selven Opdracht t'ontgaen de Settinghen / de welcke op het Bedryf van diere gepoint worden.

2. Vra. Vermagh den Proprietaris syne Goederen wel splyten: ten effecte vande slechte de Prochie op te draegen / ende de beste te behouden?

Antw. §1. Dat soude wesen contrarie aende dispositie vande gheschreven Rechten. Ende wordt in Practycke oock achtervolgt.

§2. Maer daeromme en is eenen Proprietaris van diversche Goederen onder een District niet ghehouden op te draegen / generalijck alle sijn Goedts aldaer ghelegen: Maer die Partyen alleen / de welcke te vooren in eenen Pacht waeren begrepen gheweest / ofte wel te samen bedreven / ende soo vermagh hy seer wel eene hof-stede op te draegen / ende d'ander te behouden: eene Partye Landts / Meersch / Bosch / Vyver / Ec. te vooren alleen verpacht / te cederen: ende een andere te blyven ghebruycken ofte verpachten. Alles nochtans ter goeder trouwen ende sonder bedrogh. Dit is soo ghewesen *inden Grooten Raede den ...Juny 1687.* inde saecke van Mre. Anthone de la Fontaine, Pastor van Opbracle Heesscher, tegens Burghmeester ende Schepenen van S. Martens-Lierde Verweeunders.

Een woordje uitleg

In de huidige tijd is het juridische jargon voor een buitenstaander soms al moeilijk te begrijpen – maken de advocaten hun teksten niet opzettelijk ingewikkeld? – maar inzicht krijgen in 17de - eeuwse gerechtelijke artikels is dubbel zo moeilijk, vandaar een woordje uitleg.

De zaak Jan Van Langendonck

De zaak van de pastoor van Nederbrakel houdt verband met de vraag, in welke mate ook de geestelijken moeten bijdragen in het logement van soldaten. Volgens de bestaande wetten is de geestelijkheid vrijgesteld van het eigenlijke logement van soldaten in hun pastorie, omdat de

aanwezigheid van soldaten de “gheestelycke Oeffeninge” kan verstoren. Anderzijds moeten de parochiepastoors wel bijdragen in de kosten van het logement van soldaten, en wel zoals bij de andere inwoners in verhouding tot de grootte van hun bewerkte landerijen. Deze bepaling werd uitdrukkelijk bevestigd door een uitspraak van 16 april 1640.

Pastoor Jan Van Langendonck van Nederbrakel en ook zijn confrater uit Zele zijn tegen voornoemde bepaling in beroep gegaan, toen de plaatselijke burgemeester en schepenen hen wilde verplichten dergelijke bijdrage te betalen. In eerste instantie heeft de Raad van Vlaanderen de klacht van beide pastoors verworpen, maar in hoger beroep heeft de Grote Raad van Mechelen hen in het gelijk gesteld: de pastoors zijn “vry van d’Onkosten van de Logementen aldaer in questien”. De argumenten van de Grote Raad zijn het feit, dat bewuste logementen niet door het eigen bestuur werden opgelegd, maar door de “Franschen Vyandt” en er dus een geval van “Airkracht” was. Inspelend op dat voor beide pastoors gunstig vonnis, hebben de dekens in 1685 de veralgemening gevraagd van deze regeling, maar op dat laatste verzoek is de Grote Raad niet ingegaan.

De zaak Anthonius De la Fontaine

Ook deze zaak houdt verband met oorlogsomstandigheden en crisistijden in het algemeen. Jaarlijks werden alle inwoners volgens de “pointinghe en settinghe” belast op de door hen bewerkte gronden. In de zware crisisjaren van het eind van de 17de en ook nog begin 18de eeuw gebeurde het dat eigenaars hun gronden niet konden bewerken of er geen pachter voor vonden. Om de jaarlijkse belasting te ontwijken, kon de eigenaar tijdelijk deze gronden aan de gemeenschap schenken; dat gebruik was algemeen aanvaard. Het feit evenwel dat een eigenaar zijn eigendommen zou “splyten” was verboden. Daarmee werd bedoeld dat een eigenaar zijn gronden in twee delen zou “splitsen” en de slechte gronden tijdelijk aan de gemeenschap zou schenken en alleen de betere voor zich zou houden.

Naar aanleiding van deze laatste bepaling heeft pastoor De la Fontaine een geding aanhangig gemaakt voor de Grote Raad van Mechelen. De la Fontaine bezat namelijk uitgebreide bezittingen, niet alleen in Opbrakel, maar blijkbaar ook in Sint-Martens-Lierde. Uiteraard waren deze afgelegen gronden verpacht en hoogst waarschijnlijk aan meer dan één pachter. Toen hij in deze crisisjaren een deel van die gronden (de slechtste, die niet verpacht geraakten?) tijdelijk aan de gemeenschap

schonk, eisten de burgemeester en schepenen “alles of niets”. De hoogste rechtbank oordeelde dat de pastoor zijn goederen ten dele mocht overdragen aan de gemeente en ten dele in eigen uitbating mocht behouden, “Alles nochtans ter goeder trouwen ende sonder bedrogh”.

Sylvain De Lange
Brakelbos 78
9660 Brakel

OVER DE OORSPRONG VAN HET WOORD 'NINOVIETER'

Dirk VAN DE PERRE

Wie de ANS er op naslaat bij de *Lijst van aardrijkskundige namen en afleidingen daarvan* kan bij Ninove lezen dat een inwoner van Ninove 'Ninovenaar ook Ninovieter' genoemd wordt.¹ Ook betekent dat de tweede vorm minder gewoon of een louter regionale vorm is. Ik herinner me dat de bekende taalkundige dr. Frans Debrabandere enkele jaren geleden schreven heeft dat 'Ninovieter' een taalkundig onding is.² De uitgang *-ieter* is in het Nederlands inderdaad ongebruikelijk. De ANS geeft geen enkele andere geografische afleiding met de uitgang *-ieter*. Wie vandaag echter een Ninovieter wil duidelijk maken dat hij eigenlijk een Ninovenaar is, zal van een kale reis thuis komen. Zij koesteren met een eigenzinnige trots de benaming 'Ninovieter'.

Toen ik onlangs om redenen die niets met taal te maken hebben, de zoveelste keer de tekst van de *Recapitulatio omnium abbatum ecclesie Ninivensis*³ doornam, viel mijn oog op een detail waar ik vroeger nooit aandacht aan geschonken had. De genoemde abtenlijst is in de loop van de 14de tot de 18de eeuw opgesteld door verschillende handen. Tien abten en één coadjutor zijn van Ninove afkomstig en dat wordt telkens in een bijstelling bij hun naam aangegeven. We beschikken met de *Recapitulatio* over een goede, weliswaar Latijnse, bron om de evolutie van de benoeming van een Ninoofse inwoner in de tijd te volgen. We geven in de bijgevoegde tabel aan hoe dat geformuleerd is in de *Recapitulatio* zelf en in twee andere Latijnse abtenlijsten: Van Gestels *Historia archiepiscopus Mechliniensis* (1725)⁴ en *Gallia christiana*

- 1 G. GEERTS e.a., *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, Wolters, 1984, p. 1209 en volgende.
- 2 In zoverre ik mij herinner in een lezersbrief of Vrije Tribune in het dagblad *De Standaard*.
- 3 De tekst is gepubliceerd in J.-J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, Brussel, 1841, p. 735-746 en 984. De tekst is een toevoegsel bij de bekende kroniek van Boudewijn van Ninove. Het handschrift bevindt zich te Averbode, Abdijarchief, Hs IV 138, f° 105-144. Voor een beschrijving ervan, zie *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus te Ninove. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove. Catalogus*, Ninove, 1989, p. 135-136.
- 4 C. VAN GESTEL, *Historia archiepiscopus Mechliniensis*, II, Den Haag, 1725, p. 200-203.

(1731)⁵. Beide laatste lijsten hebben de tekst van de *Recapitulatio* als bron gebruikt.

	Recapitulatio	Van Gestel	Gallia christiana
Millys (1314)	de Ninive oriundus	ninhoviensi	ninoviensis
Van de Keldere (1324)	de Ninive natus	ninivitam	ninivensis
De Coster (1328)	de villa ninivensi natus	ninhoviensis	ninivensis
Van Hamme (1391)	Ninive oriundus		ninivensis
Beverlinck (1484)	ninivita	ninivita	ninivensis
Segers (1541)	ninivita (geschraapt)		
Van de Evene (1567)	ninivita		
Wasteels (1594)	ninivita (gewijzigd in ninhoviensis)	ninivita	
De Moor (1698)	nativitate ninhoviensis	ninhoviensis	ninoviensis
Charité (1701)	Ninoviae natus	Ninoviae natus	Ninhovia ortus
Van der Eecken (1783)	ninoviensis		

We stellen vast dat de naam van de stad in het Latijn twee basisvormen heeft: de oudste is *Ninive*, waarvan *ninivensis* is afgeleid; de tweede is *Ninhovia*, waarvan *ninhoviensis* voortkomt. *Ninovia*, waarvan *ninoviensis* een afleiding is, is een vereenvoudigde vorm van *Ninhovia*. Historisch gezien is de afleiding *ninivensis-nin(h)oviensis* de meest gebruikte vorm. *Ninivita* komt alleen in de 15de en 16de eeuw voor. Abt Ferdinand De Moor (1685-1698) die de neiging had historische bronnen naar eigen inzicht te corrigeren, schrapte in de oorspronkelijke tekst van de *Recapitulatio* de term *ninivita* tweemaal en verving die door *ninhoviensis*.⁶ De Moor vond *ninivita* blijkbaar niet correct. Ook in het Franse werk *Gallia christiana* wordt de term *ninivita* niet gebruikt, vermoedelijk omdat die term de Franse auteur te vreemd en on-latijns in de oren klonk.

Waar komt het woord ‘*ninivita*’ vandaan? Met *ninivita* wordt in het bijbelse Latijn (de Vulgaattekst) de inwoner van de bijbelse stad *Ninive*

5 *Gallia christiana*, V, Parijs, 1731, kol. 111-118.

6 Alleen vast te stellen in het originele handschrift.

aangeduid.⁷ Hoewel met een vrouwelijke uitgang, is *ninivita/ae* de mannelijke vorm. Eigenlijk is het Latijnse woord letterlijk overgenomen uit de Griekse bijbeltekst, waar men het over *ninevitai* (mv) heeft.⁸

Te Ninove is men in de 15de en 16de eeuw onder invloed van het humanisme en de geleerdencultuur, door de toevallige gelijkenis van de middeleeuwse naam van het Vlaamse *Ninive* aan de Dender⁹ met die van het Assyrische *Ninive* aan de Tigris, de inwoner van Ninove in het Latijn *ninivita* gaan noemen. Niet alleen de in Ninove geboren abten worden in de 15de en 16de eeuw als *ninivita* bestempeld, ook de beroemde Ninoofse grammaticus Despauterius (1460-1520) omschrijft zichzelf in de titels van zijn boeken als *Joannes Despauterius Ninivita*.¹⁰ Het statement van Despauterius om zich een *ninivita* te uiten was in 1611 de geleerde historicus Jan Baptist Gramaye in zijn *Ninive Flandrorum* niet ontgaan.¹¹ Hij vindt dit een eigenaardigheid die taalkundig alleen kan zin hebben door de link te leggen tussen het Vlaamse en het bijbelse *Ninive*. De in Ninove geboren geleerde prior van de kartuizerij van Herne, Adrianus Dorpius (1619), wordt eveneens omschreven als een *Niniviet* door geboorte: *natione ninivita*.¹² Ten tijde van Sanderus (1644) was die associatie met het Assyrische *Ninive* gemeengoed, zoals blijkt uit de in zijn *Flandria illustrata* aangehaalde stadsspreuk, dat Ninove de oudste, de stoutste en de wijsste der steden is.¹³

7 In het Grieks (septuagint) heet de stad 'Nineve'. Thans is Nineve een provincie in Irak. De oude archeologische site ligt bij de huidige stad Mossoul. Twee bijbelpassages zijn van belang. In het OT is dit Jonas III, 5; in het NT Lucas XI, 30. Jonas bekeerde de Ninivieten en Lucas verwijst uitgebreid naar dit in de Joodse traditie bekende verhaal.

8 Een overzicht van de geschiedenis van het woord 'ninivita' vindt men in E. FORCELLI en V. DE VIT, *Totius Latinitatis Lexicon*, 10 (*Onomasticon*, 4), kol. 701-702. Hieruit blijkt dat in beperkte mate ook de afleiding 'niniviticus' voorkomt, dat o.m. door Hiëronymus gebruikt wordt. Een bekende Assyrische *Niniviet* is *Isaacus Ninivita*. Het gaat om een Syrische kluizenaar uit de 7de eeuw die bisschop werd van Nineve en een traktaat schreef dat in de middeleeuwen in het Latijn vertaald werd onder de titel *De perfectione religiosa* en in de Latijnse ascetische literatuur enig succes kende.

9 De evolutie van *Neonifo* (9de eeuw) naar *Ninive* (11de-12de eeuw) lijkt los te staan van enige associatie met het bijbelse *Ninive* en een autonome taalkundige evolutie te zijn geweest. Het is pas achteraf, door de toevallige gelijkenis tussen de twee namen, dat door de humanisten het verband is gelegd.

10 Onder meer in zijn belangrijkste werk: *Ioannis Despauterii Ninivitae Grammaticae Institutionis libri VII*. Despauterius schrijft over de relatie tussen beide steden: "Patria mea cum nihil praeter nomen commune cum assyria Ninive habeat, non contemnenda tamen floruit inter Flandriae urbes, pro Tygri Teneram bibens" (geciteerd in H. VANGASSEN, *Twee plaatsnamen te Ninove*, - *Handelingen van de Kon. Com. Voor toponymie en Dialectologie*, 19, 1945, p. 205).

11 J.B. GRAMAYE, *Antiquitates illustrissimi comitatus Flandriae*, Brussel, 1708, p. 45.

12 E. LAMALLE (ed.), *A. Beeltsens et J. Ammonius. Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Enghien*, Leuven, 1932, p. 186.

13 A. SANDERUS, *Flandria illustrata*, Keulen, 1644, p. 531.

IOANNIS
DESPAVTERII
 NINIVITÆ GRAMMA-
 TICAÆ INSTITVTIONIS

LIBRI VII.

VNA cum carminum eiusdem succincta enu-
 cleatione, & dictionum compendiarie
 interpretatione, per Sebastianum Duis-bur-
 gensem in compendium redacti,

¶ *Accessit ad superiores editiones singularum dictionum
 Gallica & Teutonica interpretatio, suo quæque
 loco in gratiam inuentus inserta.*

Habet & Musca splenem.

Et formicæ sua bilis inest.

ANTVERPIÆ,

Apud Henricum Loëum, ad interfigne Aquila
 signa. Anno M. D. LXXV.

Het is dan ook logisch dat het gebruik van het woord *ninivita* verdwijnt, wanneer in de 17de eeuw onder invloed van de volksetymologie de naam van de stad van *Ninive/Nineve* naar *Ninhovia/Ninovia* evolueert. De naam van de stad wordt in die tijd niet langer geassocieerd met het bijbelse Ninive, maar met Nieuw-Hove.¹⁴ *Hovia* is een latinisering van het Nederlandse woord *hove*.¹⁵ In het Latijn van de 17de en 18de eeuw wordt opnieuw aangeknoopt met de gebruikelijke uitgang *-ensis* om het van de stadsnaam afgeleide woord te vormen, vandaar *nin(h)oviensis*. De daarvan afgeleide Nederlandse vorm is ‘Ninovenaar’.

Is het woord ‘*ninivita*’ vanuit het bijbelse Latijn in de volkstaal doorgedrongen? Dit is inderdaad het geval in de Nederlandse bijbelvertalingen. Het Latijnse *ninivitae* of het Grieks *ninevitai* wordt er vertaald door Ninivieten (in de oudste Middelnederlandse bijbelvertaling van einde 14de eeuw)¹⁶ en Ninevieten (Statenbijbel van 1618-1619). Tot vandaag is het woord ‘Ninivieten-Ninevieten’ nog in gebruik in de bijbelvertalingen.¹⁷

Is vanuit de Nederlandse bijbeltekst ‘Niniviet’ ook in de volkstaal doorgedrongen als aanduiding voor een inwoner van Ninove? De kennis van de bijbel was bij het gewone volk niet vanzelfsprekend. Ik ken geen enkele Nederlandstalige tekst van vóór 1800 waarin ‘Niniviet’ voorkomt om een inwoner van Ninove aan te duiden.¹⁸ De taalkundige Hendrik Vangassen, toch een autoriteit op het vlak van de historische taalkunde en dialectstudie, rept er eveneens met geen woord over. Het gebruik van het woord ‘Niniviet’ is in het Nederlands blijkbaar beperkt gebleven tot de bijbelse context als aanduiding van een inwoner van het Assyrische Ninive.

Wanneer en hoe heeft na 1800 de term ‘Ninoviet’ in de volkstaal ingang gevonden en waarom is ‘Ninovenaar’ plaatselijk niet

14 Deze volksetymologie is tot in de 20ste eeuw voor de juiste gehouden en werd verdedigd door J.F. Willems, J.-J. De Smet, J. Mansion en A. Carnoy. Het is de verdienste van H. Vangassen en na hem van M. Gysseling om definitief te hebben aangetoond dat Ninive op een grondwoord teruggaat met een Romaanse *-effe*-uitgang (VANGASSEN, *Twee plaatsnamen te Ninove*, p. 205-215). Voor een synthese, zie D. VAN DE PERRE, *Is ‘De Mallaard’ (Nederwijk) de oudste bewoningskern van Ninove?*, - *Het Land van Aalst*, 57, 2005, p. 17-19.

15 De uitgang *-via* komt alleen in de moderne vorm van de Latijnse stadsnaam voor.
16 C.C. DE BRUIN, *De Zuidnederlandse vertaling van het Nieuwe Testament* (Corpus Sacrae Scripturae Medii Aevi, Series II, Novum Testamentum I, 1), Leiden, 1971, p. 90 (Lucas XI, 30).

17 Zo in de oudere Petrus Canisiusvertaling, in de recentere Willibrordvertaling en in de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004. Ik heb in een vertaling van de tekst van het oratorium *Jonas* van de Romeinse componist Giacomo Carissimi (1605-1674) waarin het koor van de ‘*ninivitae*’ optreedt, als afwijkende vertaling het woord ‘*ninivéers*’ gevonden (Google, zoekterm ‘kamerkoor 4 bij 4’).

18 Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, IX, kol. 2021 kent alleen ‘Nineviet’ in de betekenis van inwoner van het Assyrische Nineve.

doorgedrongen? Ik vermoed dat onder invloed van het Frans ‘Ninoviet’ in de 19de eeuw gebruikelijk is geworden. In het moderne Frans, dat daarin schatplichtig is aan het Latijn, is een inwoner van het bijbelse Ninive een ‘Ninivite’.¹⁹ J.-J. De Smet gebruikt in 1850 de term *Ninivites* ook voor Ninovieters in de historische zin.²⁰ Hierin wordt hij in 1890 nagevolgd door Leo Plas, die Johannes Despauterius *Jan den Ninoviet* noemt.²¹ Van ‘Ninivite’ is de stap naar ‘Ninovite’ klein. In zijn *Ninove, notice descriptive* van 1906 heeft A. Cosyn het over *Ninovites*.²² Te Ninove bestond er in de eerste helft van de 20ste eeuw een garentwijnderij en blekerij in de Edmond De Deynstraat, genaamd ‘La Ninovite’.²³ Hier werkten gedurende enkele generaties honderden Ninovieters. De vertrouwdheid van de Ninoofse bevolking met het Franse woord was dus groot. Die term wordt tot vandaag in Belgisch-Franse teksten gebruikt om een inwoner van Ninove aan te duiden.²⁴ Het is dus niet verwonderlijk dat onder invloed van het Frans ‘Ninoviet’ in de Ninoofse volkstaal ingang heeft gevonden. Volgens de databank van regionale bladen uit de Denderstreek, die in hoofdzaak bladen bevat die tussen 1850 en 1930 verschenen zijn, komt tussen 1867 en 1910 het woord ‘Ninoviet’ 28 maal voor.²⁵ De Ninoofse schrijver Plas (1890) gebruikt de term ‘Ninoviet’ eenmaal om er de historische figuur van Antonius De Vlaminck mee te benoemen.²⁶

En waarom is het in de hedendaagse spreektaal ‘Ninovieter’ geworden en is het niet bij het taalkundig correctere ‘Ninoviet’ gebleven? Volgens de genoemde databank komt ‘Ninovieter’ in de periode tot 1910 slechts 13 maal voor, terwijl in dezelfde periode ‘Ninoviet’ dubbel zoveel gebruikt is.²⁷ Maar na 1910 verdwijnt ‘Ninoviet’ volledig en komt nog uitsluitend ‘Ninovieter’ voor. Ook Plas kent het woord ‘Ninovieter’,

19 *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle*, Parijs, 1986, 12, kol. 149-150. Volgens *Le Grand Robert de la langue française* zijn ook de recentere afleidingen *ninivien* en *ninivéen* gangbaar.

20 J.-J. DE SMET, *Essai sur les noms des villes et communes de la Flandre Orientale*, Brussel, 1850, p. 14: « Au moyen âge, on appellait parfois cette ville Ninive Flandrorum, et ses habitants Ninivites, plus tard encore, on décora de ce titre le grammairien Despautère ».

21 L. PLAS, *Bladen uit de Geschiedenis van Ninove*, Ninove, 1890, p. 185.

22 A. COSYN, *Description de Ninove*, - *Bulletin du Touring Club de Belgique*, aug. 1906, p. 12 en 14. De term ‘ninovites’ wordt ook gebruikt in E. DE SEYN, *Dictionnaire historique et géographique des communes belges*, Bieleveld, 1934.

23 ‘S.A. Filterie et Blanchisserie La Ninovite’. In het gebouw vestigde zich na W.O. II de lampenfabriek Sigtay. Thans is er de Bibliotheek gehuisvest.

24 Het invoeren van de term ‘ninovite’ op google geeft talloze resultaten.

25 Het ‘Digitale Krantenarchief D.A.D.D.’ van het Stadsarchief Aalst is via het internet raadpleegbaar.

26 PLAS, *Bladen uit de Geschiedenis*, p. 188.

27 Digitale Krantenarchief D.A.D.D.

maar hij gebruikt het naast de andere varianten.²⁸ Er is dus in de loop van de 19de en het begin van de 20ste eeuw duidelijk een verschuiving gebeurd van ‘Ninoviet’ naar ‘Ninovieter’. Moeten we in de uitgang *-ieter* een volkse overaccentuering van de uitgang *-iet* zien? Misschien is de analogie met de evolutie van het woord ‘sodomiet’ naar ‘sodomierter’ verhelderend. ‘Sodomiet’ is afgeleid van het Latijnse *sodomita*, een inwoner van Sodoma. In de 19de eeuw is ‘Sodomiet’ geëvolueerd en versterkt tot het scheldwoord ‘sodomierter’.²⁹ Is ‘Ninovieter’ eveneens in de context van de spot ontstaan? Het bekende rijmpje *Ninovieter ... Kaffeegieter* lijkt in die richting te wijzen.

Is de term ‘Ninovenaar’ in de volkstaal verspreid geweest? In Plas staat één voorbeeld. In een 19de-eeuws volkslied op de spotnamen van stedelingen wordt de Ninoofse inwoner een ‘Ninovenaar’ genoemd.³⁰ Op 4 april 1890 wijst men in *Den Denderbode* een Antwerps blad terecht, omdat daarin de inwoners van Ninove ‘Ninovenars’ genoemd worden en geen ‘Ninovieters’.³¹ Verder komt in de genoemde databank het woord ‘Ninovenaar’ geen enkele keer voor. Het bewijst dat het woord ‘Ninovieter’ wel in de Denderstreek, maar niet daarbuiten ingeburgerd was, waar men aan ‘Ninovenaar’ de voorkeur gaf. Vandaag lijkt ‘Ninovenaar’ vooral nog een theoretisch bestaan te leiden in de woordenboeken. Via de massacommunicatiemedië is het woord ‘Ninovieter’ thans zo ruim verspreid en gekend in gans Vlaanderen, dat ‘Ninovenaar’ haast volledig van de kaart verdwenen is.³²

Om de capriolen in de evolutie van het taalgebruik te illustreren nog dit. In het hedendaagse Amerikaans Engels wordt bij sommige evangelische groeperingen naast *ninevites* en *ninivites* ook *ninovites* gebruikt om de inwoners van het bijbelse Ninive aan te duiden.³³ En de inwoners van Waregemse wijk Nieuwenhoven noemen zich, historisch en taalkundig volkomen onrecht, ‘ninovieten’. ‘Ninoviet’ blijkt er zelfs een plaatselijk bier te zijn!³⁴ In beide gevallen kunnen we van twee

28 PLAS, *Bladen uit de Geschiedenis*, p. 30, 122. VANGASSEN, *Twee plaatsnamen*, p. 205 laat zich eenmaal verleiden om Despauterius een ‘Ninivieter’ te noemen, hierbij de term ‘ninvita’ omzettend in hedendaags Ninoofs.

29 M. PHILIPPA, F. DEBRABANDERE, e.a., *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*, Deel S-Z, Amsterdam, 2009, p. 211 zien de *-er*uitgang ontstaan naar analogie van de nomina agentis op *-er*. Vergelijk ook met het gewestelijke ‘Pallieter’ en ‘Paloeter’.

30 PLAS, *Bladen uit de Geschiedenis*, p. 166: “Ik vond daar eenen Ninovenaar staan / Sluit de poorten, sluit de poorten / En krabt uw wortelen, krabt uw wortelen / Zei de Ninovenaar”.

31 Digitale Krantenarchief D.A.D.D.

32 Een korte enquête op internet leerde me dat het zoeken met Google op het woord ‘ninovenaar’ slechts een drietal resultaten van hedendaags gebruik oplevert.

33 Vastgesteld via Google, zoekwoord ‘ninovites’.

34 Vastgesteld via Google, zoekwoord ‘ninoviet’.

omgekeerde associaties spreken: in het eerste geval wordt het Assyrische Nineve (onder invloed van Europese immigranten?) benoemd naar de actuele naam van onze stad en in het tweede wordt de etymologie van het Westvlaamse Nieuwenhoven, naar het historische voorbeeld van Ninove, gelinkt aan het bijbelse Ninive.

Mijn conclusie. Ik meen dat 'Ninovieter' taalkundig inderdaad een hybride vorm is. De term *ninivita* werd vanuit het bijbelse Latijn door de humanisten in de 15de-16de eeuw overgenomen voor de aanduiding van een inwoner van het Vlaamse *Ninive*. In dat proces is de invloed van Despauterius doorslaggevend geweest. Nadien verdwijnt die Latijnse vorm door de verschuiving van de naam van de stad van *Ninive* naar *Ninovia*. Tenslotte wordt onder invloed van het Franse 'ninivite/ninovite' vanaf de 19de eeuw de term 'Ninoviet' en vervolgens 'Ninovieter' in de plaatselijke volkstaal gebruikelijk. 'Ninovieter' zal in de 20ste eeuw de vorm 'Ninoviet' volledig verdringen en een ruime verspreiding kennen in het Nederlandse taalgebied. De taalkundig correctere en algemenere vorm 'Ninovenaar' is haast volledig in onbruik geraakt.

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

 SIGNALEMENT

SIGRID DEHAECK, *Inventaris van het archief van de luciferfabriek Union Allumettiëre N.V., rechtsvoorgangers en rechtsopvolgers, 1902 – 2004*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Inventarissen 178, bestelnummer publicaties 5056, en nummer van de toegang B120.

Op een studiedag, georganiseerd door het Provinciebestuur en het Algemeen Rijksarchief, en gewijd aan de inventarisatie van bedrijfsarchieven en restauratie ervan, presenteerden twee auteurs hun inventaris. De eerste betrof een inventaris van het *Archief van de afdeling Onderwijs van de Provincie Oost-Vlaanderen, 1851 – 1870*, opgemaakt door Greet De Bock en de tweede die van de Geraardsbergse luciferfabriek.

Reeds vroeger mochten de “stekjesfabrieken”, zoals ze in de Geraardsbergse regio genoemd werden, op een grote belangstelling rekenen. In 1983 verscheen er al een eerste werk over alle Geraardsbergse lucifersbedrijven¹ en 20 jaar later volgde er een tweede dat nu uitsluitend over de luciferfabriek Union Match, in de streek beter bekend onder de naam “de Zweden”, handelde.² Ook te Ninove kreeg dit onderwerp in 1998 de aandacht.³

Eén van die auteurs, M. Stroobant, heeft als laatste gedelegeerd bestuurder van het bedrijf een grote rol gespeeld bij de bewaring en tenslotte deponering van het rijke archief. De kans was reëel dat het zou versnipperd worden en zowel bij diverse personen als instellingen zou terecht komen. Een deel van het archief zit overigens al in Zweden, waar de hoofdzetel van het bedrijf was gevestigd. Geraardsbergse musea bezaten de maquette van de fabriek en ook heel wat iconografisch materiaal. Het was niet denkbeeldig dat een ander deel van het archief daar eveneens zou ondergebracht worden. Ik wees toen op het feit dat een museum niet de plaats is om archieven te bewaren, laat staan te consulteren, en dat het beter was dat alle archiefstukken samen in één locatie kwamen. Uiteindelijk besliste M. Stroobant, in overleg met de vroegere eigenaars van de fabriek, dat alle archief naar het toenmalige Rijksarchief van Ronse zou overgebracht worden. Dit gebeurde in drie

- 1 STEPHAN GODFROID en DIRK SURDIACOURT, *Lucifersbedrijven te Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1983.
- 2 MARCEL STROOBANT en DANNY ROBBEN, *Tot de laatste lucifer, Geschiedenis van de lucifersnijverheid in de Denderstreek, Sint-Niklaas*, 2003.
- 3 AD JANSEN en DANNY ROBBEN, *De stekjesmannen. 90 jaar luciferindustrie in Ninove, VVV-Ninove*, 1998.

fasen: 2004, 2006 en 2009. Na de sluiting van Ronse werd het geheel naar het Rijksarchief van Beveren overgebracht, waar het dan vrij vlug werd geïnventariseerd. Het is een zegen voor de historiografie van de regio dat we zo kort na de definitieve deponering al over een degelijke inventaris kunnen beschikken die 1731 nummers bevat en handelt over 35,15 strekkende meter archief.

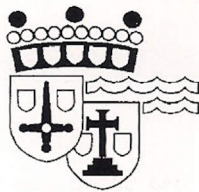
In deel I komen archiefvormers aan bod uit de periode 1912 – 1932. Deel II beschrijft het archief van de Zweedse Union Allumettière, later kortweg Unal genoemd, vanaf 1932 tot bij de sluiting van de bedrijven in 2004. Geografisch overstijgen de archiefstukken de regio van Geraardsbergen. Ook Ninove, Antwerpen, Brussel samen met enkele landen (Zweden, Frankrijk, Nederland, Italië en Kongo) komen uitvoerig aan bod. Het is mij niet duidelijk waarom in de titel de naam van de vestigingsplaats, Overboelare of Geraardsbergen, niet voorkomt. Dit zal ongetwijfeld een probleem worden voor de bibliografische verwijzingen.

De onderzoeker zal – mits de nodige juridische beperkingen - een zeer rijk archief kunnen bestuderen waar de meest diverse aspecten behandeld worden. Het directiearchief geeft de evolutie van het bedrijf in haar totaliteit weer. Het omvangrijke personeelsarchief schetst een goed beeld van de tewerkstelling niet alleen van de Geraardsbergse vestiging maar ook van vroeger opgeslorpte bedrijven. Zo waren er in 1955 1606 werknemers actief en tien jaar later nog 1141. Het onroerend erfgoed vindt men terug bij de notariële akten van de aan- en verkopen en de plannen vooral uit de jaren 1949-1950. Zeer uitgebreid zijn de archiefstukken die de bouw van de fabriek in Overboelare behandelen. De financiële situatie vindt men o.a. terug in de fiscale dossiers die van 1977 tot 1999 goed zijn bijgehouden. Tenslotte zijn er de belangrijke archivalia, die ons informatie verstrekken over de vele buitenlandse bedrijven, met de welke Union Allumettière verbonden was.

Dank zij de algemene beschrijving van het archief krijgt de vorser vooraf een goed idee hoe het bedrijf zich heeft ontwikkeld. De archivaris-auteur geeft ons een overzichtelijk en veilig kader, zodat de vorser de inhoud van de archiefstukken in een juiste context kan plaatsen. Een pluim voor de initiatiefnemers van dit project, de archivaris-auteur en ook M. Stroobants, die zich zeer snel bewust was van de waarde van zo'n belangrijk cultureel erfgoed.

Kostprijs 5 euro. Kan ook gratis gedownload worden.

Geert Van Bockstaele

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5 • Volledige jaargang: € 18

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Sanderuskaart van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk - 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenen - kleurendruk - 1998-2000

- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5

volledige reeks in mapje: € 10

Stadsplattegronden van Aalst (1), Ninove (2) en Geraardsbergen (2) van Jacob van Deventer (1565) - kleurendruk - 2008.

per kaartblad: € 12

volledige reeks van 5 bladen: € 50

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

DE RIEMAECKER
printing
B V B A

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronische Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

Bij de nieuwe jaargang	3-4
L. GEEROMS D. VAN DE PERRE Catalogus van de tentoonstelling 'Architectuur van de verlichting'	5-35
Mededeling	36
R.J. VAN DE MAELE Louis Paul Boon en zijn zoektocht naar het verleden	37-48
R. VAN BELLE Enkele merkwaardigheden uit de oude O.-L.-Vrouwhemelvaartkerk te Erembodegem	49-53
S. DE LANGE Taksen en belastingen. De pastoors van Nederbrakel en van Oprekkel in het verweer	54-58
D. VAN DE PERRE Over de oorsprong van het woord 'Ninovieter'	59-66
Signalement	67-68

